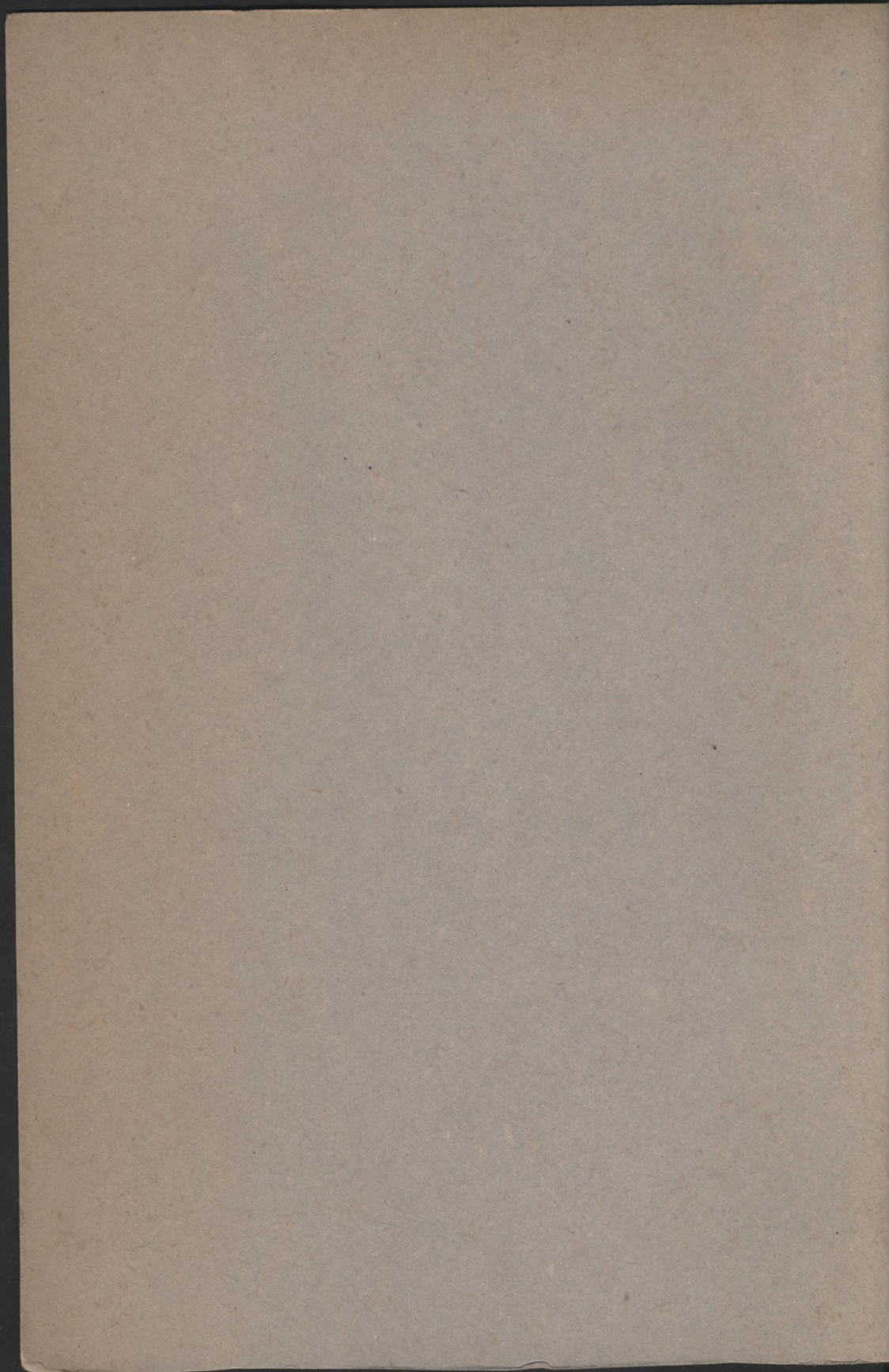

268.078

268078

KIVÁNDORLÁSUNK ÉS VISSZAVÁNDORLÁSUNK

TEKINTETTEL AUSZTRIÁHOZ VALÓ
GAZDASÁGI VISZONYAINKRA.

IRTA:

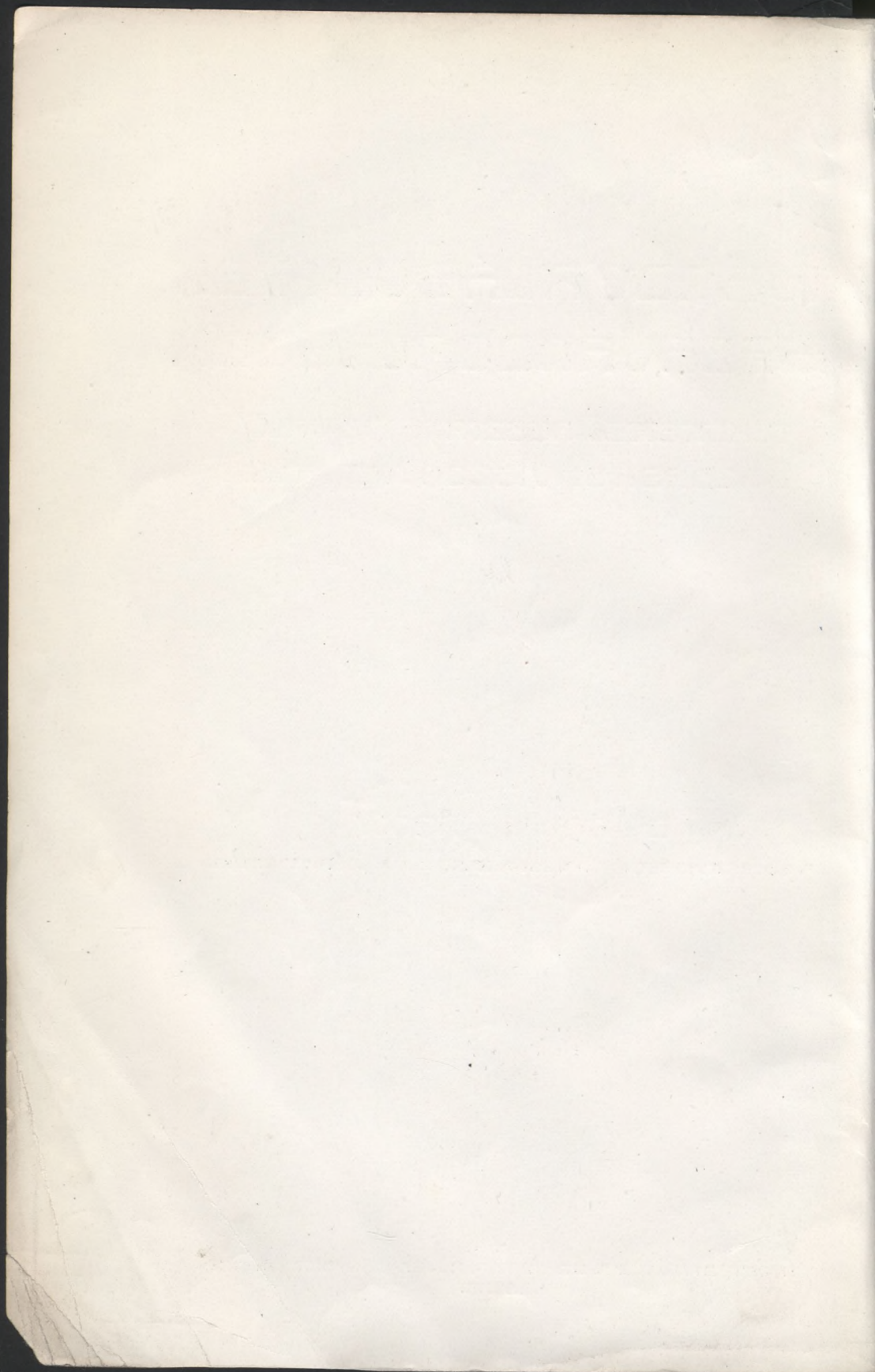
DR. BALÁS KÁROLY

A KÖZGAZDASÁGTAN TANÁRA A KASSAI KIR. JOGAKADÉMIÁN.

1908.

NYOMATOTT VITÉZ A. UT. KÖNYV-, KÖ- ÉS MŰNYOMDÁJÁBAN
KASSÁN.

KIVÁNDORLÁSUNK ÉS VISSZAVÁNDORLÁSUNK

TEKINTETTEL AUSZTRIAHOZ VALÓ
GAZDASÁGI VISZONYAINKRA.

IRTA:

DR. BALÁS KÁROLY

A KÖZGAZDASÁGTAN TANÁRA A KASSAI KIR. JOGAKADÉMIÁN.

NYOMATOTT VITÉZ A. UT. KÖNYV-, KÖ- ÉS MŰNYOMDÁJÁBAN KASSÁN

1908.

Boty.
455 m

268. 078

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növedéknapló
1908 év 356.

I.

Az emberi társadalomban a haladással karöltve fejlődik az anyagi, a gazdasági helyzet, az életmód megjavítására irányuló törekvés. Csakhogy ez a fejlődés korántsem egyöntetű. A gazdasági körülmények minden időben befolyásolják az embert, de azért az egyes korszakoként különböző erővel hatnak azok akarateréjére. Ennélfogva korszakoként különböző erélylyel, különböző újítási, változtatási kedvvel küzdenek az emberek anyagi helyzetük megjavításáért.

A kedvező körülmények, a kedvező eshetőségek látása az, a mely a legerősebb rúgó az egyéni energiának felkeltésében. Így van ez a kivándorlásnál is. Kezdetben csak a legvállalkozóbb elemek merik megtenni, hogy egy új világrészbe menjenek át anyagi sorsuk megjavítására.

Így volt ez nálunk is. Első amerikai kivándorlóink, — nem tekintve itt a politikai vagy nem gazdasági okokból eltávozottakat, — a drótos tótok fajtájából kerültek ki, — abból a társadalmi rétegből, a melynek hagyományaiban régtől fogva élt már a vándorlási hajlam. Kezdetben legmostohább talajviszonyú északi vármegyéink fiai között láttunk csak kivándorlókat. Kezdetben csak ez az igen vállalkozó szellemű munkásnép bírt azzal az önbizalommal, hogy nekivágott az oceánnak azért, hogy kenyerét megkeresse.

Mert nagy különbség van a vállalkozási kedv, az egyéni akaraterő szükséges mértéke tekintetében pl. a 70-es évek kivándorlása és a jelenlegi kivándorlás között.

Az akkori kivándorlókat egyedül a dura necessitas, az otthoni munkaalkalmak csekély száma vitte rá arra, hogy hazájukat elhagyják, vagy pedig egyszerűen menekülő volt kezdetben a kivándorlók nem jelentéktelen hányada, a kik az itteni igazságszolgáltatás kezét akarták

elkerülni: akkor hiányzott még az a *kivándorlási láz*, a mely az egyént belesodorja úgyszólván a modern népvándorlásnak áradatába.

Akkor nehéz volt kivándorolni. Nagy egyéni vállalkozási kedvet, kezdeményező erőt, önbizalmat igényelt a kivándorlás. Ma már pedig a mezei munkásembert, a parasztot környező körülmények, a kivándorlás szervezette-sége, a fülébe hangzó csábítások olyanok, hogy szinte azt mondhatja el az a parasztember, hogy nehéz ki nem vándorolni.

A kivándorlásra készítető okok vizsgálatánál azt látjuk ekként, hogy kezdetben a legszamosabb egyéni, pszichikai s ezek között kétségkívül gazdasági okok is voltak azok az indító tényezők, a melyek az egyént a kivándorlásra bírták.

Később ezek az okok annyiban szenvedtek módosítást, hogy a kivándorlók nagy többségénél mindjobban egyöntetűekké válnak azok. A nagy többséget mindjobban és jobban hasonló okok és körülmények készítetik arra, hogy vándorbotot vegyen a kezébe.

Mindjobban csökken azok viszonylagos száma, a kik egyéni különösből, vagy hitelezőik elől, a politikai állapotokkal való elégedetlenségük miatt, büntetés kikerülése végett, itthon megbélyegzett voltak, becsületbeli adósá-gok, vagy egyéni természetüknek megférhetetlen volta miatt stb. hagyják el hazájukat s ezzel szemben egyre túlnyomóbbá válik azoknak a száma, a kiket nem annyira valamely különös körülmény készítet a kivándorlásra, hanem az a törekvés, hogy *kereseti viszonyait, anyagi sorsát megjavítsa*, hogy munkáját ottan drágábban értékesítse. Tehát a kivándorlás kifejlődésével a gazdaság-pszichikai okok lépnek előtérbe. Gazdasági helyzetének, kereseti viszonyainak megjavítására irányuló vágy az, a mely mindig nagyobb és nagyobb számú embertömeget biztat fel arra, hogy az oceánon túl keressen megélhetést.

Az itthoni kereseti viszonyok még pár év előtt is igen szegényesek voltak. A napszám igen alacsony volt az országnak igen nagy részében. Csak az Alföld gazdagabb részein voltak viszonylag magasabb munkabérek elérhetőek, de itt is csak a külterjes mezőgazdaság hátrá-

nyaival, hogy t. i. a munkás jóformán a nyári hónapokban keresett csak, — az év többi részeiben pedig tétlenségre volt kárhozthatva.

Hozzájárul még ehhez az a körülmény is, hogy a földbirtokra nálunk szinte elviselhetetlen közterhek nehezdednek. Különösen a kis- és törpebirtokos érzi ezt. Egy lepedő nagyságú földdel bíró embernek, kinek az a föld pénzbeli jövedelmet nem is hoz semmit, — legföljebb egy pár kosár burgonyát terem, — annyi mindenféle című adót, közterhet kell viselnie, hogy annak megfelelni szinte képtelen. Keresménye így aztán néha rámegegy a végrehajtási költségekre, a nélkül, hogy azoktól szabadulni tudna. Így pld. a ki pár fillért fizetett kataszterileg kiszámított földadó címén, még 4 korona II. o. kereseti adót is fizetett. Ehez járul a községi pótagók, a különböző egyházi és világi szolgáltatások légiója. Természetes, hogy ily körülmények között a hátralékos fizetés rendes dolog. Ha pedig egyszer a végrehajtási eljárásra kerül a dolog, a végrehajtási költségek ismét aránytalanul nagyok a tartozásnak csekély állagához képest, a mi csak annál erősebben sújtja az adóst.

A felvidéken a rendkívül szegény talajviszonyok, a zordabb éghajlat, a még alacsonyabb mezei munkabérek munkásnépességünk megélhetését még nehezebbé tették.

Pedig a felvidék népessége nagyon is rá volt teremve némely vármegyében az ipari foglalkozásra. Az ipari foglalkozás öröklött tradíciói közé tartozott sok helyen. Csakhogy a magyar ipar nem fejlődött. Azok az iparágak, a melyek azelőtt a felvidéki népesség jelentékeny hányadát tartották el, egyre-másra buktak meg. Az osztrák nagyipar versenyével szemben kézműiparunk, vagy általában kis tőkével rendelkező ipari vállalataink nem vehették fel a versenyt. Egy új, modern magyar nagyiparnak a keletkezését pedig ugyancsak a már erős nagy tőkékkel rendelkező, összehasonlíthatatlan fölényben álló osztrák ipar versenye tette ab ovo lehetlenné. A szabad verseny halálra ölelő karjaival volt hazai iparunk odaláncolva az osztrák konkurenshez a közös vámterületben: az erősebb versenytárs elnyomta annak az iparnak a maradványait, a mely megmaradt a régi jóidőkből s nem

engedte meg, hogy egy új, modern magyar iparnak rakhassuk le az alapját, mely a nép százazezreinek vagy millióinak adjon igényeiknek megfelelő munkabéretet, mert keletkező, csirájában levő új iparunknak egy kifejlett és minden tekintetben sokszorosán erősebb versenytárssal, lehetetlen feltételek mellett és minden rendelkezésre álló védelem nélkül kellett volna vámközösségünk rendszerében megküzdenie.

Egykor virágzó ércbányászatunk hasonlóképen hanyatlásnak indult.

A kereseti viszonyok és a munkabérek ily körülmények között siralmasakká váltak a felvidéken.

Ehez járult az, hogy a népesség igényei idővel mégis emelkedtek. A közlekedési eszközök fejlődtek, a világ haladt s mindjobban eljutott hozzánk is annak a híre, hogy Amerikában milyen fellendülő élet van, hogy ott gombamódra szaporodnak a városok, épülnek, nőnek a gyárak, hogy ott egyre újabb és újabb bányákat nyitnak, hogy ott lehet keresni sokat, mert ott minden áron szükség van a munkásra.

Csoda-e, hogy ily körülmények között a kivándorlás mindig jobban és jobban terjedt Felsőmagyarország szegényebb vidékein. A mezőgazdaság csakhamar érezni kezdi itten azt, hogy a régi nagyszámú munkáskéz kínálata nincsen meg többé. Bizonyos *kivándorlási láz*, egy új tömegpsychikai járvány: a febris emigrandi kezd elterjedni ennek a vidéknek lakossága között. Egymásközött az újvilágról beszélgetnek az egyszerű emberek. Egy-egy onnan visszatért honfitársuk csodadolgokat mesél nekik. Elmondja, hogy ottan mennyi a munkabér. Látják, hogy Amerikából visszatért ismerősükön jó kabát, jó cipő, „úri ruha“ van, pedig itthon az is bocskort és tüszőt viselt még. Ilyesmi jobban felcsigázza érdeklődésüket száz mesemondónál. Eszmekörüket a tengerentúli jobb világ képei töltik be. Vágyaik netovábbjává válik oda kijutni, ott keresni sokat, minél többet, azután pedig, — jelenlegi helyzetükhöz viszonyítva — *gazdagon visszatérni* az újvilágból s itthon földet venni, *önálló birtokossá válni*.

A kivándorlás fellendülésének első stadiumában a pénzszerzési vágy a vezérlő motivum: pénzt szerezni künn munka árán abból a célból, hogy aztán visszatér-
vén onnan, itthon ingatlant szerezzen a visszatért kíván-
dorló. Kivándorlóink zöme eleintén úgy kelt útra, hogy
csak ideiglenesen lesz az új hazában: csak addig, a míg
pénzt szerez, hogy visszajövén birtokot, házat vehessen.
Ez az *ideiglenes* kivándorlás benne volt északi vár-
megyeink népének, a drótos, ablakos és aratótótok népé-
nek hagyományában.

Csakhogy az élet viszonyai, a gazdasági konjunk-
túrák alakulása többnyire erősebbek az egyének saját
sorsukat intéző akaratanál.

A mikor a kivándorló kezébe vette a vándorbotot,
fiatal erejének teljességében, telve munkakedvvel és önbi-
zalommal, akkor nem gondol arra, hogy csak a szeren-
csésebb kisebbségnek sikerül célhoz jutni: pénzzel vissza-
térni s itthon birtokot, házat venni és szülőfalujában
földjei között „gazdag ember“ számba menni. Arra
nem gondol, hogy a többség soha sem tér többé vissza.
A túlnyomó többséget kihasználja az amerikai nagy tőke,
ad ugyan neki bőséges munkabért, de cserébe aztán ki
is veszi a zsírfát. Erős munkát kell végezni a kíván-
dorlónak, gyakran olyan munkát, a melyet az intelli-
gensebb és nagyigényű angolszász munkás nem akar
végezni. Nagyon sok kivándorlónk meríti ki gyorsan az
erejét az előtte szokatlanul magas munkabérek kecsegtető
hatása alatt. Az akkordmunka, a mely megadja a lehe-
tőségét annak, hogy erőfeszítéssel fokozni lehet a keresetet,
nagyon sokszor a fizikai túlerőltetésnek válik forrásává.

A kivándorló, vagy a kivándorlási tervekkel foglal-
kozó ember egészen másként dolgozik odakünn mint
idehaza. A hazájabeli munkaalkalmakat szinte lenézi
már. Örüljön az a gazda, kihez munkába áll, hiszen
kimehet Amerikába ha akar. A kivándorlástól sújtott
vidékeken aztán a munkaadók is más szemmel nézik a
mezei munkást: jó, hogy tudott még munkást kapni, —
gondolja magában a gazda. El kell nézni egyet mást,
el kell nézni, ha nem is valami nagyon jól dolgozik,
mert különben még ilyen munkása sem lesz.

Nem így ott künn Amerikában. Kivándorlóink ott: „hun csorda,“ melyet ki kell használni. Ha embernek tekintik is Amerikában a Magyarországból s Europa keleti, északkeleti részeiből bevándorló parasztot, — az amerikai szemében csak olyan „misereous people“ az. Hitvány, nyomorult nép. Bányatöltelékeknek való.

Az angolszász munkás arisztokrata a mi bevándorlóinkkal szemben, nem is igen áll velük szóba. Úgy tekintik őket, mint tisztességtelen versenytársakat, a kik az ő bérüket lenyomják. A hun csordának tehát felhasználja izmait a hatalmas, a gazdag Amerika, megfizeti és megveti őket.

Nem veszik figyelembe a mi kivándorlóink, hogy Amerikában a munkakereslet és kínálat hullámozása az egyes vállalatoknál igen nagyok, sokkal nagyobbak mint Európában. A vállalkozók a konjunkturáknak megfelelően ma ezernyi új munkást fogadnak fel s holnap ugyanannyit eresztenek szélnek. Különösen pedig Europa szláv, magyar és olasz bevándorló munkásai vannak ilyen sorsnak kitéve. Így azután kivándorlóink jelentékeny része valóságos nomád életet kénytelen élni a munkakeresésben.

Mindezeket a körülményeket nem veszik figyelembe kivándorlóink akkor, a mikor útnak indulnak. Előttük csak a fényoldal lebeg szüntelen: a magas munkabér. Az árnyoldalakra senki sem gondol. A kivándorlásra csábító ügynökök sem beszélnek arról. A sorsuk megjavításában való reménykedés viszi ki őket s nem a jövőjükben való kétkedés.

Így azután csak a kisebbség vándorol vissza megtakarított pénzzel. A többség künn marad. Részint azért, mert künn elpusztul, vagy nem bír keresni annyit, a mennyit szükségesnek tart ahoz, hogy azzal megelégedjék s visszatérjen. Igen sok esetben eszközöl ugyan szép megtakarításokat keresményéből az a kivándorolt munkás, azonban a gyakori munkanélküliség állapota sokszor felémészti azt, a mit megtakarított s így folyton újból kell kezdenie a pénzgyűjtést.

Végre egy igen gyakori, talán leggyakorabbi eset az, hogy kivándorlónk keres ugyan szépen az újvilágban, de

el is költi keresetét. Eleintén a legtöbben takarékoskodnak, később azonban mind jobban és jobban hozzászoknak a magasabb életmódhoz, igényeik nőnek s mindjobban fel is élük azt, a mit keresnek. A visszatérés gondolata pedig lassan vesztit intenzivitásából. Megszokják az amerikai életet, ott maradnak, keresményük pedig rámegegy emelkedő életmódjukra. Abban tehát, hogy a mi kívándorlónk lassan-lassan letegyjen visszatérési szándékáról, vagy ha visszatér is, ismét csak elhajózzék tőlünk Amerikába, hatalmas tényező az ott eltanúlt magasabb standard of life. A kik ezt ott megízlelték, azok előtt szegényes már az itthoni munkásnép életmódja. Annak, a ki ott künn megkeresi ugyan kenyerét, de nem sikerült annyit szereznie, hogy itthon ingatlant szerezzen, nem igen van kedve visszatérni. Hiszen ez a kategória kerül ki főleg azok közül, a kik az amerikai munkások magasabb életmódjához hasonló igényeket vesznek fel, s a kik el is költik azt a mit keresnek.

A visszavándorlók többnyire pedig olyanok, a kik nagy önmegtágadással nem költik el keresményüket, hanem annak nagy részét félrerakják s így gyűjteneik, — vagy pedig a kivándorlásnak azok a hajótöröttjei, a kik künn sem tudnak boldogulni s így megragadják az alkalmat a visszatérésre. A legutóbbi nagymértékű visszavándorlás az Amerikában beállott válság folytán főleg ezt az utóbbi kategoriát juttatta vissza hazájába.

Visszatérve kivándorlásunk okaira és fejlődésére a 70-es évek elejétől kezdve, — a megfigyelés azt bizonyítja, hogy először az alacsony munkabérek, a hiányzó munkaalkalmak, a nehéz és a csekély igényeknek sem megfelelő megélhetési feltételek indítják meg a tömegesebb kivándorlást. *Ez az a jelenség, a melyet úgy fejezhetünk ki, hogy a szülőföld népességellátó ereje csekély.*¹⁾

Később a kereseti viszonyok javulnak, a munkabérek is emelkednek ugyan, mert a munkáskereslet itthon egyre nagyobb és nagyobb, — de már meg van a *kivándorlási láz*, a szerencsevadászat, vagy legalább a nagyobb kereset után való vágy. Az emberek *kereseti*

¹⁾ Lásd ennek bővebb kifejtését szerzőtől „A Népesedés“ című munkájában. Budapest (Politzer) 1905.

igényeiket az Ujvilágban elérhető munkabérekhez kezdik hozzámérni, a melyeknek kielégítése a hazai gazdasági viszonyok között lehetetlenség. A szerzési vágy, a tulajdon után való törekvés egyre nagyobb és nagyobb tömegek kezébe adja a vándorbotot, a kedvezőtlen eshetőségek meg gondolása egyre jobban háttérbe szorul.

II.

Az a jelenség, hogy a kedvezőtlen megélhetési viszonyok vándorlást okoznak, nem valami oly különös jelenség, a mely csak az u. n. kivándorlásnál van meg.¹⁾

Ez általános népesedési jelenség. Meg van az többnyire az egyes államok határain belül is. Lefolyása pedig a következő:

A mezei népesség, a falu népe szaporodik. A többnyire csekélyszámú falusi iparostól eltekintve, ez a népesség kétféle elemből áll: birtokosokból és birtoktalanokból.

A nagy és középbirtokosok osztályához tartozók nem vándorolnak ki nálunk. A birtokos paraszt szintén állandó elem. Kivándorlása kivételes: csak akkor vándorol ki rendszerint, ha földjét elvesztette, vagy ha újonnan adóssággal szerzett birtokát tehermentesíteni szeretné, esetleg azért, hogy új hazájában ismét birtokos legyen s ott éljen mint új települő, farmer. Birtokát pedig a paraszt-ság általában meg tudja tartani. Mert a nagy birtok épen nem „sajátítja ki“ a kis birtokot, a nagy és kis tőke schémájára. Ez még Angolországban sem történt, mint Marx tévesen hozta fel tanainak általános érvényességét vitatva, de nem is történhetett, mert Angliában a Marx által emlegetett kisajátított falusiak *bérlok* voltak és nem tulajdonosok, tehát a nagybirtokos egyszerűen felmondotta itt a kis bérleteket.²⁾

¹⁾ Lásd e tárgyról Hansen: Die drei Bevölkerungstufen 1889. — Oppenheimer Grossgrundeigentum und sociale Frage. — U. a. Das Grundgesetz der Marx'schen Gesellschaftslehre 1900. Kuczinsky: Der Zug nach der Stadt, 1897. Allendorf: Der Zug nach der Stadt, 1901. Arsène Dumont: Dépopulation et civilisation, 1890. Ammon: Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen 1896. — Balás: A népesedés, 1905.

²⁾ Oppenheimer: Das Grundgesetz der Marx'schen Gesellschaftslehre, 1900.

A birtoktalan vidéki népesség adja ki tehát a faluból elvándorlók zömét. Ez a birtoktalan: mezei napszámos, cseléd-elem egyre szaporodik egyrészt s így egyre nagyobb a munkakinálata, másrészt pedig ennek a népességnek is emelkednek idővel az igényei, ha mindjárt szerény mértékben is. Gazdasági vágyai támadnak, illetve válnak világosabbakká ennek az osztálynak is: vágynak jobb, állandóbb, biztosabb kereset után, másrészt pedig a háttérben ott áll a birtoktalan parasztembernek örökös vágyakozása a földbirtok után.

Minél több a vagyontalan mezei napszámos, annál több az olyan ember, a kinek nincs állandó foglalkozása, munkaalkalma s a kinek a naturálgazdaság, terményhányadokban adott munkabérek révén sincsen biztos megélhetése. Tehát először biztosabb, állandóbb munkaalkalom, majd több munkabér a követelmény.

Ezeket a követelményeket azonban a nem belterjes, az extensív földművelés épen nem, vagy csak igen tökéletlen mértékben bírja megadni. Az agrár országokban, a közgazdaságilag fejletlenebb, a nem valami sűrű népességű országokban a földművelés pedig túlnyomóan külterjes, extensív. Így volt és van ez Magyarországon is.

A mezei népesség tehát elvándorol a faluról oda, a hol magasabb munkabérek, állandóbb munkaalkalmakat talál. Ezek a helyek pedig az ipari központok.

Haladó közgazdaságú országokban egyre több és több munkáskezet igényel az ipar. Ezt mutatja valamennyi fejlődő iparú ország példája. A mezei napszámosnépesség tehát az ipari gócpontokba, a városokba tolúl. Itt magasabb a munkabér, állandóbb a munkakereslet.

S ezzel megindult a modern népesedésnek egyik jellegzetes processusa: a városokba, az ipari gócpontokba tódulás. — Ez a processus aztán állandóvá válik, állandóan csökkenti a falusi népesség szaporulatát és birtoktalan elemeit. Ennek folytán a munkabérek a mezőgazdaságban is emelkednek.

Mihelyt a falusi népesség az ipari gócpontok felé tolúl s ott magasabb munkabérek érhet el, — a vidéken is emelkedik a napszám. A mezőgazda is magasabb

munkabéreket kénytelen fizetni mint azelőtt, mert különben a városba megy munkát keresni az a napszámos.

Ha pedig a mezőgazdaságban is nő már a munkabér, az igazi vállalkozó, ha azt akarja, hogy a vidékről munkást kapjon, még többet kénytelen adni már csak azért is, mert egyenlő nagyságú munkabérek s egyenlően biztos munkaalkalmak mellett a mezei munkának több a vonzó ereje. A mezei munkás kedélye derültebb, életviszonyai egészségesebbek s e mellett falun a megélhetés is olcsóbb.

Az iparnak tehát, hogy a faluból a városba való vándorlást nagyobb mértékben megindítsa, lényegesen nagyobb munkabéreket kell adnia caeteris paribus, — vagy pedig sokkal állandóbb és nem időszaki munkaalkalmakat biztosítania. Ez utóbbi tekintetben aztán még jelentékenyebb előnyben van az ipar a külterjes földművelés fölött, mert az utóbbinál a munka évszakokhoz van kötve.

És hogyha azután egyszer erős hullámokban indúlt meg a népességnek a faluból a városba való özönlése, ez a folyamat állandóvá válik, a vidék egyre néptelenedik, s a gazdálkodási viszonyok a mezőgazdaságban egyre válságosabbakká lesznek.

Legkönnyebben viseli még el azt a modern népvándorlási processust a mezőgazdák közül a *birtokos parasztosztály*. Ennek az osztálynak a helyzete rendszerint javul. Hiszen a munkabérek emelkedése ezt az osztályt sújtja a legkevésbé, mert a munkát a parasztember a gazdaságban rendszerint saját maga végezi el a családjával.

A nagybirtok már erős tőkebefektetést igényel. Gépekre van szükség egyre inkább, ha drágul és ritkul a munkáskéz.

A legválságosabb helyzetbe azonban a középbirtokosok kerülnek, a kik bér munkásra vannak utalva egyrészt, másrészt pedig a mezőgazdasági gépüzemhez szükséges tőkék fölött sokkal nehezebben rendelkeznek, mint a nagybirtokosok.

Minthogy pedig a parasztság gyarapodása, a földéhség következtében a föld ára emelkedik, az egyre

nehezebb gazdálkodási viszonyok közé került középbirtokos egyre könnyebben ad túl birtokán.

Hogyha azután az eladott nagyobb birtokot a parasztság szerzi meg, a mely rendszerint a legmagasabb árakat, valóságos előszereteti árakat ad a földért, azokat a falusi elemeket, a kiknek még nincsen birtokuk, egyre jobban gyötrik a földéhség kínjai. Az ilyen földre éhes emberek egyre lázasabban keresik az utakat-módokat, melyekkel földre tehetnének szert. A naivabb és vérmesebb fantáziájú, de e mellett rendesen munkakerülőbb rész beáll a földosztók táborába, a szájasabbakat apostollá teszi az irigység és az elvileg a termelési javak tulajdona ellen tüzelő szocialdemokrácia apostolainak igéje, mert ezek az apostolok vidéki kóborlásuk közben épen nem tartják elveikbe ütközőknek kihasználni a vidék kisembereinek földtulajdon utáni vágyakozását.

A *nagyobb rész* ellenben, birtok utáni vágyait keze munkájának segítségével törekszik elérni. Arra törekszik, hogy ha csak lehetséges némi kis tőkét szerezzen s rajta egy darab földet vehessen. De csakis az ipari munkaalkalmak nyújtanak némi valószínűséget arra, hogy ottan a rendes ipari munkás átlagos életmódjánál is csekélyebb igényű mezei napszámos valamit megtakaríthasson.

Tehát az iparnak, még pedig a modern nagy iparnak munkakereslete, az ott fizetett munkabérek, az ott ajánlkozó munkaalkalmak okozták és okozzák azt, hogy a mezei munkásnépesség ott hagyja a falut és a mezőgazdaságot.

De mit tesz ilyen helyzetben a falusi népesség egy olyan országban, a melyben nincsen meg a modern értelemben vett nagyipar, a mely állandóan a bérmunkások százezreinek és millióinak tud munkaalkalmakat nyújtani? A megoldás a munkakereső vidéki népesség részéről igen egyszerű. Elmegy olyan országba, a hol van ilyen nagy ipar. Elmegy oda, a hol az ő munkakínálatuk a leginkább kapóra jön, a hol legtöbb ajánlkozó munkásra van szükség s a hol a legmagasabb munkabéreket fizetik.

A mezei népesség feleslege azért nem marad otthon, mert a belföldön nincsen az őket foglalkoztatni tudó nagy ipar. Elmegy oda, abba az országba, a hol feltalálja azt.

Azért, hogy valamelyik országnak nincsen nagy ipara, koránt sincsen biztosítva, hogy ennek az országnak mezőgazdasági munkásnépessége el ne vándoroljon, ott ne hagyja szülőföldjét. A nagy ipar azért épen úgy elszívja, a városok, ipari gócpontok felé mozgósítja a falu népét, mint különben. A különbség csupán az, hogy ott, ahol belföldi nagyipar létezik, ez a *belföldi* ipar fogja felszívni a vidéki munkásnépességnek egy jelentékeny hányadát, — míg ott, a hol nincsen hazai ipar, a *külföld* nagyipara fogja megtenni ugyanazt. Az első esetben tehát a falu népessége itthon marad, az ország határain belül, itthon dolgozik, fogyaszt, szaporítja az ország népességét és gazdagságát, míg az utóbbi esetben az ország egyre néptelenedik, szegényedik, mert fiai elvándorolnak, idegen nemzet népességét szaporítják, munkájukkal idegen ország gazdagságát növelik.

Csak ott van lényeges kivándorlás, a hol nincs a modern értelemben vett ipar, mely a népesség széleskörű rétegeinek nyújt állandóan megélhetést. Csak ott okozza a kivándorlás a népesedésben, a gazdasági haladásban való elmaradást. A hol ilyen ipar van, ott a hazai ipar köti le a mezőgazdaságnak meginduló néptömegeit. Ott nincs nemzeti vérveszteség a kivándorlás révén, ott nincs szaporodásban elmaradás.

Helytelen dolog tehát olyasmit hinni, hogy a mezőgazdasági munkásszükséglet jobban fedezve van ottan, a hol nincs nagy hazai ipar, épen úgy mint nevetséges azt állítani, hogy a nagy kivándorlást a földbirtok okozza.

A mezőgazdaság munkásnépességének elvándorlását a nagyipar okozza annak folytán, hogy olyan munkabéreket kínál, a milyeneket a mezőgazdaság, különösen az extensív mezőgazdaság a munkaalkalmak száma és a munkabérek magassága tekintetében egyszerűen nem tud adni. Hogy aztán a belföldön van-e meg az a modern ipar, vagy pedig csak a külföldön, az egyre megy abból a szempontból, hogy a mezei munkásnépet így is, meg úgy is az ipari gócpontok felé mozgósítja. De korántsem megy egyre a dolog abból a szempontból, vajjon a hazai munkásnépesség otthon marad-e, megmarad-e a nemzet tagjának, az állam kötelékében, vagy pedig új

hazát keres-e magának. — *Kivándorlás* csak ottan áll elő, a hol nincsen kellő *belföldi* ipar, tehát a modern nagyipar csak megfelelő hazai ipar nem létében okoz kivándorlást.

Ilyen a helyzete pedig Magyarországnak is. Kivándorlásunk fő oka az, hogy nincsen megfelelő hazai iparunk, mely népességünk jelentékeny hányadát tudná munkával, munkaalkalmakkal ellátni. Az az alapoka kivándorlásunknak, hogy azoknak a mezei munkások százezreinek s ma már millióinak nem volt alkalmuk a megelőző években s évtizedekben belföldi gyárakba, belföldi ipari gócpontokba tódulniok. *Elementek tehát külföldre, Amerikába.*

Ha megfelelő hazai iparunk lett volna, akkor ez a sok százezer s ma már talán két milliónyi ránk nézve többé-kevésbé elveszett honfitárs a hazai ipar terén keresett volna megélhetést.

A hazai fejlődő nagyipar itthon tartotta volna véreinket, mert ez állandó s nem évszakokhoz kötött munkaalkalmakkal tudta volna ellátni őket. Az egyes államok ipari munkabérei között sincsen olyan különbség, mint az ipari s mezőgazdasági munkabérek között. Értjük itt természetesen az egy-egy ország népe igényeihez és szükségleti cikkeihez viszonyított s az illető országban a megfelelő iparágak szerinti elérhető pénzbeli keresményen megszerezhető szükségleti cikkekben kifejezett munkabéreket, vagyis az u. n. reálmunkabéreket, a melyek valamely ország munkásnépességének átlagos igényeivel szemben fejezik ki a munkabér magasságát.

Hogy pedig a megfelelő hazai ipar leköti magához a belföldi munkásnépességet s meggátolja a kivándorlást, erre nem nehéz bizonyosságot találni.

Nincs Európának egyetlen olyan nagyiparos országa vagy tartománya, melynek jelentékeny a kivándorlása. Ellenben a nagy amerikai kivándorlás kivétel nélkül a fejletlen iparú európai országokból s a megfelelő munkaalkalmakkal nem rendelkező államokból mozgósítja a nagyobb kontingenseket.

A magas fejlettségű, modern nagyiparral bíró Angol, Német, Franciaországnak, Belgiumnak kivándorlása alig

számottevő. Ellenben óriási mérveket ölt Magyarország, Irland, Olaszország, Galicia, Oroszország kivándorlása.

Németországnak népessége rendkívül erősen szaporodik s kivándorlása ennek dacára nem nőtt, hanem jelentéktelenné csökkent ipari fejlődésével kapcsolatban.

Míg évtizedünk első felében (1900--1905.) az amerikai Egyesült Államok bevándorlási hivatalának kimutatása szerint Ausztria és Magyarország bevándorlói 113390 és 275,693 között váltakoztak, Oroszengyelország és Finnland bevándorlói 90,787 és 184,897, Olaszországé 135,000 és 221,000 között, addig a hatvanmilliós Németországból mindössze 21—46,000 vándorolt be.¹⁾ Nem sokban különbözik az angolországi bevándorlás nagysága a németországitól, míg a fejletlen közgazdaságú Irland népességéhez viszonyítva óriási kontingenst szolgáltat, úgy hogy lakossága egyre jobban fogy. Franciaország kivándorlása pedig épen jelentéktelen.

De legjobb bizonyítéka annak, hogy az agrár munkásnépesség vándorol ki s nem pedig az ipari munkás, Ausztria példája.

Míg Ausztria agrártartományainak, fejletlen közgazdasági állapotokkal bíró országainak kivándorlása rendkívül erős, addig a nagy iparral bíró tartományoké elenyészően csekély.

Alsó-, Felső-Ausztria, Csehország igen kevés kivándorlót ad, ellenben hatalmas tömegekben tódul ki Galiciának és a délszláv tartományoknak népe.

Hogyha tehát azt kérdezzük, hogy miért indult meg nálunk a kivándorlás, miért mozdult meg a mi népességünk Amerika felé, — csak azzal felelhetünk, hogy országunk közgazdaságilag fejletlen volta, a széles néposztályokat kellő számú munkaalkalmakkal ellátni tudó modern ipar hiánya az oka ennek.

S ha tovább menve azt kérdezzük ismét ebből a szempontból, hogy miért nem fejlődtünk kellően közgazdaságilag, miért nem fejlődött ki nálunk is modern nagyipar, mi ennek az oka? A felelet megint csak egyszerű: gazdasági önállóságunk hiánya, a gazdasági önállóságnak

¹⁾ L. Caro: Die Statistik der oest.-ung. und polnischen Auswanderung stb. Zeitschr. für Volksw. Stat. u. Verw. Wien 1907.

kellő időben nem biztosítása és az Ausztriához, a túlnyomóan erősebb ipari konkurenshez odaláncoló közös vámterület, ezek a további okok.

A minden tekintetben előnyben levő vetélytárssal korlátlan versenyre kényszerítve, a *laissez faire* jegyében, erős, socialis szempontból megfelelő iparunk nem is keletkezhetett, közgazdasági kifejlődésünk pedig e nélkül be nem következhetett.

Megfelelő nemzeti ipar keletkezéséhez gazdasági önállóság és csakis az ennek alapján megvalósítható védelmi politika, s elsősorban *vámvédelmi* politika szükséges.

Ilyen politika nélkül hazai gyárak alapításával hiába igyekszünk belföldi fogyasztásunkat csak részben is belföldi termelésünk számára biztosítani, mert az erősebb osztrák konkurens belföldön is, — mely részére teljesen szabad, — le fog szorítani. Csak egy kis megfigyelés szükséges és látjuk, hogy olyan iparcikkekben is, melyekben van hazai termelésünk, — túlnyomóan mégis osztrák árút fogyasztunk.

Kereskedelmi hazafiságtól ugyan hiába várjuk azt, hogy a hazai piac a belföldi termelés számára biztosíttassék. A kik ilyesmit várnak, azok ugyancsak nem ismerik az életet. — A kereskedelmet közgazdasági értelemben hazafias törekvések előmozdítására csak a hazai termelés védelmét szem előtt tartó politika, — elsősorban vámvédelmi politika — kényszerítheti, mert csak egy ilyen politika teremthet olyan állapotokat, hogy a kereskedelem nem veszít nyereségben annak folytán, ha hazafias szempontokat követ.

A fogyasztóközönség felbuzdulása kitűnő szolgálatot tehet a hazai termelésnek és annak számára az idealizmusnak csak egy csekély fokával is számos cikknek biztosíthatná a belföldi piacot.

A gyakorlati élet azonban azt bizonyítja, hogy az eféle felbuzdulások rövid ideig tartanak, minimalis eredménnyel járnak és gyakran megtörnek a kereskedelem üzleti érdekén. Különösen nem lehet a fogyasztóközönség magatartásától nagyobb eredményt várni nálunk, a hol a nemzeti érdekeknek *gazdasági alakban* való megvédése

íránt olyan kevés az érzék s a hol az ilyesmi iránt való érdeklődés csak olyan szűk körre szorítkozik.

Mindazok az országok, melyeknek most modern nagyiparuk van, gazdasági önállóság és okszerű, hathatós védvámpolitika által rakták le annak alapjait s fejlesztették azt ki. Angolország is csak akkor ragadta meg a szabadkereskedelem politikáját, a mikor megelőzőleg folytatott védelmi politikájával, hajózási aktáival stb. olyan erős lett az ipara, hogy korlátlan verseny mellett csak az övé: a legerősebb versenytársé lehetett a győzelem.

Vámpolitikai védelem nélkül sem Angliában, sem Németországban, sem sehol másutt nem keletkezett modern nagyipar és nem is fog keletkezni, mert nem keletkezhetik.

Mert jól jegyezzük meg, nagy különbség van a modern értelemben vett nagyipar között, melynek kifejlődését, megszületését megfelelő védvámpolitikával támogatja a gazdaságilag önálló, a *nagykorúsított* állam, — és az olyan állapotok között, a mikor csak az adókedvezmények, a szubvenciók homeopatikus eszközei állanak az iparfejlesztés rendelkezésére egy gazdaságilag nem önálló, nem nagykorú országban, melynek ezenfelül a munkásviszonyai is kedvezőtlenek.

Ha modern értelemben vett nagyiparról szólunk, akkor ezzel a dolog socialis oldalát is kifejezésre akarjuk juttatni, vagyis olyan termelési ágra gondolunk, mely egy milliókra rúgó társadalmi osztálynak nyújt az átlagos munkásigényekhez mért megélhetést. Ez az az ipar, melyet minden oly nemzet, mely azzal ma rendelkezik, csakis önálló védelmi politika útján tudott kifejleszteni.¹⁾

Vannak aztán másféle iparfejlesztési módok is, a melyek a gazdaságilag *nem önálló*, vagy csak *névleg önálló* országnak állanak a rendelkezésére, azonban az ilyen eszközökkel legfeljebb a szubvenciót húzó gyárosok számára lehet kielégítő ipart teremteni, de nem egy százereket vagy milliókat számláló néposztály számára. Pedig a kivándorlás meggátlása szempontjából *ilyen* nagy iparra

¹⁾ Lásd L. S. Amery: The fundamental fallacias of free trade London. 1906.

van szükségünk, melynek előfeltétele a gazdasági önállóság és a nemzeti védvámpolitika. E nélkül iparunk kicsiny és gyöngye marad mindig¹⁾

Magyarországnak sem állanak rendelkezésére az iparfejlesztésnek azok a legerősebb s aránylag legolcsóbb eszközei, melyet csak a közgazdaságilag önálló berendezkedés adhat meg. — Addig, a míg ez be nem következik, — reméljük a legjobbat, hogy nem sokáig, — természetesen azokkal a kétesebb eredménnyel biztató iparfejlesztési módokkal kell megelégednünk, a melyek épen rendelkezésünkre állanak.

Az előbb mondottakból folyólag tehát azt látjuk, hogy egy általános gazdasági processus az, melynélfogva a nagy munkaalkalom és munkabértermelő modern ipar magához vonzza a vidék népességét, s hogy ennek az általános processusnak két esete lehet ismét a szerint, a mint a munkásnépet magához vonzó modern fejlettségű ipar meg van — az *ország határain belül*, vagy pedig csak a *külföldön* található az fel. Ez az utóbbi állapot a feltétlenül kedvezőtlen, mely kivándorlást okoz, a vidék elnéptelítésével a mezőgazdaság munkásválságba jutásával jár, anélkül hogy az országnak egy másik termelési ága kifejlődhetnék.

Tarthatlan álláspont tehát az, a mely a gazdasági önállóság és önálló vámterület jelentőségét fel nem ismerve, a közös vámterületnek mezőgazdasági szempontból suggerál indokolatlanul nagy hasznosságot.

Kivándorlásunknak *gyökere* tehát közgazdaságilag fejletlen állapotainkban, gazdaságpolitikai mulasztásainkban rejlik. Igaz, hogy eme körülmények ismét magyarázatokat találják, — ha nem is egészen mentségüket, — kedvezőtlen történeti fejlődésünkben, szerencsétlen közjogi s politikai helyzetünkben.

III.

Akkor, a mikor azt állítom, hogy kivándorlásunk gyökere közgazdaságilag ki nem elégítő állapotainkban

¹⁾ L. erre vonatkozólag is: A Népesedés 1905.

keresendő, épen nem mondom azt, hogy annak további okai nincsenek.

Ha rámutatunk arra, hogy közgazdaságilag ki nem elégítő állapotaink indították meg a kivándorlást, még nem következik az, hogy a kivándorlásnak a legközelebbi pár évben tapasztalt *nagysága* is indokolható lett volna közgazdasági elmaradottságunkkal, a munkaalkalmak nehezen megtalálható voltával. Egy ilyen felfogás léptenyomon beleütköznék tapasztalatainkba.

Hiszen ma már nem a munkaalkalom ritka munkás és napszámos népességünk előtt, hanem ritka a munkás minden vonalon. Az országban széltében hangzanak a tényekkel bizonyított panaszok, hogy nincs mezei munkás, nincs cseléd a mezőgazdaságban, de a gyárak, a bányüzemek sem bírnak kellően dolgozni és fejlődni a munkáshiány miatt. A mint egyrésről a jobb mezőgazdák is egyre inkább kénytelenek az intenzivebb kultúra gondolatáról is letenni, épen úgy homeopatikus iparfejlesztésünk is mintegy természeti akadályra bukkan a csekély munkakínálatban.

Tagadhatatlan dolog e mellett, hogy az utolsó évek alatt a munkabérek is jelentékenyen emelkedtek. Emelkedtek olyan mértékben, a mily mértékű emelkedésre hazánk gazdaságtörténetében példa sincsen.

Itt-ott 5—10 év alatt a kétszeresre is felnőtt a mezőgazdasági munkabér. Nem volna tehát elegendő a létminimum fedezésére ez a keresmény azoknak az embereknek a számára, a kik néhány év előtt annak a *feléből* is meg tudtak élni megszokott szerény életmódjuk szerint?

A mezei munkabérek viszonylagos emelkedése nagy, sőt némely vidékeken rendkívülinek mondható, különösen, ha meggondoljuk, hogy a mai mezőgazdasági munkásanyag, a kivándorlás okozta kiválás folytán, mennyivel selejtesebb s munkateljesítménye mennyivel kisebb az azelőttinél.

A közgazdasági és társadalmi szükségszerűségekre való hivatkozás megmagyarázza azt, hogy miért van kivándorlásunk, *de annak, hogy miért nőtt az olyan nagyra,*

a mint az utóbbi pár esztendőben láttuk, hogy miért öltött az ilyen rendkívüli arányokat, — további okai is vannak.

Egy ilyen ok az, hogy a kivándorlás adta kedvezőbb kereseti esélyek nagyon gyorsan felszöktették a népesség igényeit, sokkal gyorsabban, mint a hogy azokhoz munkaadó tényezőink, különösen mezőgazdaságunk alkalmazkodni bírtak volna. Az igények tehát már fel vannak keltve a jobb életmód, de különösen a jobb munkabér iránt s az egyszer felkeltett és széles népréteg körében elterjedt igények egyre fokozódnak s határuk megszabása alig lehetséges. A mikor a kivándorlás kedve lábra kapott, akkor már hasztalanul kínálnak itthon is magasabb napszámokat az eddigieknél annak, a ki ki akar vándorolni, mikor ott künn Amerikában még nagyobb keresetre tehet szert, olyan nagyra, a minőt az itthoni gazdasági körülmények között sohasem fizethet a munkaadó.

A munkásnép gondolkodásába tehát bele vette magát az itthoni kereseti viszonyokkal való elégedetlenség: igényei fel vannak keltve. E mellett a véletlenül szerencsés esélyek, a meggazdagodás gondolatai, tehát bizonyos szerencsevadászat is szerepet játszik fantáziájában az után a sok beszéd után, a mit itthon hall Amerikáról, úgy hogy az itthoni gazdasági élet konjunkturáit a maga szempontjából kicsinyelni kezdi és egy mozgalmasabb, gazdagabb társadalom körébe vágyik, a hol a lehetőségek sokkal nagyobbak, a kereseti viszonyok rózsásabbak s a hol, a mint elbeszélni hallja, gyakori dolog az, hogy egyszerű munkásból gazdag ember válik. Így a fantázia is megmozdúl, felkelti a szerencsevadászatot, mihez a kedvezőbb eshetőségek látása s az igények növekedése járul. Az egyszer megindult kivándorlást ekként *psychikai* okok terjesztik egyre jobban és jobban, egyre nagyobb tömegeket ösztökélve arra, hogy a tengeren túl próbáljon szerencsét.

Azonban az a körülmény, hogy munkásnépünk igényei fel vannak már keltve a kedvezőbb esélyek, a magasabb munkabér iránt, magában véve még mindig a kisebbik oka csupán annak, hogy a kivándorlás olyan terjedelművé vált, a minő az jelenleg.

A nagyobbik, az erősebb, a döntőbb ok, — nem a kivándorlás *felkeltésében*, — hanem annak nagyobbra növesztésében, megsokszorozásában, a természetes fejlődésnél gyorsabbá, tömegesebbé, veszedelmesebbé tételében az, hogy *a hajóstársaságok s ezek ügynökei szervezik a kivándorlást.*

Ez utóbbiak beszélnek rá tervszerűleg népességünket arra, hogy vegye a kezébe a vándorbotot, hogy próbáljon Amerikában szerencsét. Ezek festik ki oly rózsás színűekre az egyszerű falusi emberek előtt az Ujvilág állapotait. Ezek bírják rá az elhatározásában ingadozót, hogy a nagy útra rászánja magát, sőt ezek beszélnek rá arra is, hogy vigye magával családját, gyermekeit is, mert hiszen így csak nagyobb a províziójuk.

Ma már nem kell egyéni iniciativa ahoz, hogy valaki a kivándorlás eszközehez nyúljon. Manapság nem a kivándorlás nehéz többé, hanem nehéz ki nem vándorolni a munkásembernek, mikor annyi kecségetés, rábeszélés hallatszik a fülébe. Szinte erőszakosan viszik, *fogják* a kivándorlókat, hiszen egy kis ügyességgel és lelkiismeretlenséggel olyan könnyű dolog a mi földművelő népünk akaratára, elhatározására hatni.

A mióta a nagy hajóstársaságok ügynökei ellepték a kivándorló területeket, a kivándorlás megszűnt olyan kényelmetlen dolog lenni. A munkásembernek jóformán csak a szándékát kell bejelentenie, az ügynöknek pedig csak arra kell rávennie őt, hogy végre ígert mondjon. A többi, a szervezés a társulatok, az ügynökök dolga. Úgy hajtják fel a kikötőkbe a kivándorlók ezreit, mint valami összegyűjtött nagy nyájat. Közben azután kioktatják a kivándorlókat arra is, hogy az amerikai ellenőrző hivatalokban mit mondjon, hogy be ne vallja valahogy, hogy már előre szerződött munkás. Az Amerikában a partraszálláskor felmutatandó minimális összeget is felmutatja minden kivándorló: a finanszírozás is a szervezéshez tartozik.

Egyes hajóstársulatok körözüvényekkel is árasztják el az országot, hogy minden kivándorló után mennyi províziót kap az, a ki kivándorlók szállítására vállalkozik. Egyenesen arra buzdítják a kivándorolni szándékozókat,

hogy ne váltsanak útleveleket s igyekezzenek a nélkül a kikötőkbe jutni.

És kivándorlási ügynök rengeteg akad. Hiszen ha jól működik, busás provízió a jutalma. Jól megjegyzendő, hogy nemcsak azok utaznak s ügynökösködnek kivándorlás dolgában, a kiknek hivatalosan ügynök a nevük. A zugügynököknek, a kivándorlás propagálóinak se szere, se száma. Sokszor az ú. n. visszavándorló nem egyéb, mint a hajóstársulatok zugügynöke. A társulatok gondoskodnak arról, hogy minél több kivándorlásterjesztő álljon rendelkezésükre. A községi alkalmazottakat, körjegyzőket igyekeznek megkörnyékezní, nem törődve azzal, hogy így hivatalos állásuknál fogva súlyosabban mérlegelendő vétségre csábítják őket. A felvidék lengyelzsídósága is kitűnő anyag az ilyen zugügynökösködéésre.

Élelmesség dolgában a két nagy német hajóstársulat jár elől: A Norddeutscher Lloyd és a Deutsch-Amerikanische Linie. Ezek a társulatok vezetnek a kivándorlók szállítása tekintetében. Dacára annak, hogy a magyar kormány pár év előtt a Cunard-Line angol társasággal szerződött, — kivándorlóink majd kétharmadát mégis a két német társulat szállítja ki, jobban szervezett ügynöki szolgálata segítségével. Sőt a Cunard-Line is Hamburgra és Brémára utalja át utasainak egy részét. Újabban a hollandi társulatok is mind nagyobb buzgóságot fejtettek ki a kivándorlás szervezésében.

Egyszóval a kivándorlást közvetítő hajóstársaságok egyre erősebb versenyt fejtettek ki üzleti érdekből, abból a célból, hogy mindenik minél több kivándorlót szállítson. A verseny folytán egyre több zugügynökre van szükség, s egyre jobb províziót biztosított egy-egy kivándorló megkaparítása. A kivándorlás akként egyre kényelmesebbé válik s a zugügynökök egyre jobban hálójukba kerítették mindenkit. Mit törődnek ők azután azzal, hogy az illető épkéz láb ember-e, hogy fizikailag is alkalmas-e arra, hogy a künn szükséges igen nehéz munkát végezni bírja.

Mert a büntetések elriasztó hatása igen kicsiny. Egyrészt a büntetés mindeddig nevetségesen enyhe, másrészt pedig csak a nagyon ügyetlent lehet rajtacsípni azon,

hogy „kivándorlásra csábít.“¹⁾ Hiszen a rábeszélés négy szemközt folyik és aztán a legtöbb zugügynök azt mondja médiumának, hogy ő nem akarja rábeszélni, csak azt veri a fejébe, hogy milyen könnyű, olcsó és kényelmes a kivándorlás, milyen fényes kereset, nagy szerencsék esélyei várják az embert Amerikában s hogy mennyire nem érdemes itthon maradni. Egy-egy lelkiismeretlen ember, a kinek csak az üzleti haszon az istene, a ki már előzőleg is nagy gyakorlattal bír a becsületes szántóvető népünkkel való bánásmódban, ugyan könnyen tudja rávenni jóhiszemű, a ravaszság és csalás ellen fel nem vértezett s a tisztességes munkának élő parasztnépet úgyszólván mindenre, a mire akarja. Húsz, harminc, negyven koronás kereset egy-egy kivándorlón nagyon is kecsgetető jutalom a zugügynökösködéskor, a mikor olyan *sok a konkurrens* mindenféle közvetítésben.

Rábizonyítani pedig valakire, hogy kivándorlásra csábított, olyan nehéz, hogy szinte csak egyéni „pech“-számba megy, ha valaki hurokra kerül.

A hajóstársulatok versenyének, ügynökeinek, üzleti érdekének köszönhetjük igen nagyrésztben, hogy népességünk színe java, az igazi munkáselem elvándorol, ha itthon csak a nyomorék, a dologkerülő és a parasita marad s hogy nemzetünk a népesedésben, fejlődésben elmaradó, dekadens népek sorába süllyed.

Azon ne is csodálkozzunk, hogy a személyszállítással foglalkozó hajósvállalatok nem valami épületes eljárás által igyekeznek minél nagyobb eredményt elérni, hogy annyi kétes elem szegődik szolgálatukba, hiszen alig van ország, a hol annyi kétes közvetítésekből élő társadalmi réteg van, mint nálunk.

¹⁾ A magyar kivándorlási törvényjavaslat lényegesen szigorítja a büntéseket. Ott ahol a kivándorlásra csábítás vétségnek van minősítve, — a törvényszékek illetékesek a javaslat szerint, a mi elvileg kétségtelenül helyes. Kérdés azonban, hogy a gyakorlatban nem fog-e éppen emiatt elmaradni a büntető rendelkezésektől várt eredmény. Törvénykezési eljárásunk nagyon is körülményes, nem eléggé éber és erélyes ahoz, hogy a kivándorlási üzelmeket utólérje. Erre a célra egy ad hoc szervezett szakbiróság alakítása volna szükséges, külön eljárási szabályokkal. A megvédendő nagy érdekek, s a rendes büntető eljárás útján várható sikertelenség indokolják ezt.

Csoda-e azután, ha ily körülmények között, ily erős toborzás, a kivándorlásnak ennyire mesterséges felkelése mellett a kivándorlás épen nem alakul akként, mint a hogy kezdődött: a mint az a közgazdasági állapotokban indokolását találná.

Nem onnan vándorol ki többé a legtöbb ember, a legnagyobb hányad, a hol a kereset a legcsekélyebb, a napszám a legkisebb, — hanem onnan, a hol a nép leginkább munkára vágyó, legkevésbé sem fél nekivágni egy új életnek keze munkájára utalva.

Az oláh vidékek adják a legkisebb hányadát a kivándorlásnak, pedig a közgazdasági állapotok leginkább ezeken a vidékeken a legelmaradottabbak. Az életmód is náluk körülbelül a legalacsonyabb, tehát közgazdasági s társadalmi szempontból itt volna a legindokoltabb az igények felkeltése s az a törekvés, hogy az újvilágban javítsák meg anyagi helyzetüket.

Összefoglalva ezek után a kivándorlást előidéző tényezőkről mondottakat, arra az eredményre kell jutnunk, hogy az oly nagyra nőtt kivándorlásunknak két fő oka van: u. m. a kedvezőtlen közgazdasági helyzet, a gazdasági önállóság s ennek folytán a megfelelő modern ipar hiánya, mely körülmények a kivándorlásnak indító okát adják meg, — továbbá a hajóstársulatoknak és ügynökeiknek kivándorlási propagandája, a melynek leginkább tulajdoníthatjuk a kivándorlásnak oly aránytalan nagyságúra növekedését.¹⁾

A baj annál is komolyabb, hogy most már a megfelelő hazai ipar létesítése is egyre nehezebbé válik: iparfejlesztéshez ugyanis bő népesség szükséges. A helyes gazdasági politikának a gazdaságilag önálló államokban épen az az egyik legfontosabb feladata, hogy a túlnyomólag mezőgazda államok *akkor* lépjenek a védvámpolitika segítségével való iparfejlesztés terére, a mikor a népesség megsaporodása, illetve a mezőgazdasági birtoktalan mun-

¹⁾ A kivándorlást lebonyolító nagy hajóstársaságok működésének és agitációjának döntő fontosságát a kivándorlásra igen alaposan méltatja az amerikai kivándorlás egyik jeles külföldi tanulmányozója Dr. Leopold Caro (Die Statistik der österreichisch-ungarischen und polnischen Auswanderung nach die vereinigten Staaten von Nordamerika. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung Wien und Leipzig 1907. 60. kötet. I. füzet.) Nem lehet eléggé ajánlani ennek az alapos tanulmánynak az elolvasását.

kásnépességben itt-ott jelentkező relatív túlnépesedés mutatja, hogy a földművelés mellett egyéb termelési ágak nagyobb arányú kifejlesztésének szüksége is előállott. Ezt fejtette ki a német gazdasági nagyság előharcosa List Frigyes, — ennek az eljárásnak helyes voltát igazolta Németországnak s mindazoknak az európai és amerikai államoknak gazdasági története és politikája, melyek ma modern nagyiparral bírnak.

Mi sajnós, ennek az időpontnak a megragadását elmulasztottuk, de nem is ragadhattuk meg ezt az alkalmat, mert hiszen gazdasági téren nem voltunk s nem vagyunk önállóak.

A viszonyok alakulásának szükségszerű következménye aztán az lett, hogy hazai ipar nem létében a mezői napszámos népességnek nemcsak az a fölöslege fordult a külföldnek munkakereslete felé, mely a mezőgazdaságban nélkülözhető volt, hanem ennél sokkal nagyobb része.

A kiegyezés óta követett magyar politikának kétségtelenül egyik legnagyobb hibája az, hogy nem siettetett eléggé, vagy nem siettetett egyáltalában gazdasági önállóságunk megvalósulását. Közvéleményünknek és parlamentünknek a közgazdasági szempontok iránt való csekély fogékonysága és érdeklődése is itt boszulta meg magát a legjobban.

A modern államéletben, a közlekedés bámulatos tökéletesedésének s a jobb hazát keresés oly könnyű voltának korszakában gyorsan, a *kellő időpontban* s minden késedelem nélkül való előrelátással kell megragadni az *időszerű* gazdasági politikát, mert a széles társadalmi rétegek megélhetési alkalmának szaporítása és javítása tekintetében tanúsított minden mulasztás, vagy késedelem népvándorlást idézhet elő manapság, a mikor a nagy tömegek egyre jobban hajlanak ahoz az elvhez, melyet egyre több kozmopolita terjeszt, hogy: *ubi bene, ibi patria*.

IV.

A kivándorlás legközvetlenebb következménye népesedési szempontból a népesség szaporodási arányának csökkenése, a kivándorlásnak nagyobbodása esetében pedig a stagnálás, majd a népesség fogyása.

Magyarország kivándorlása folytán a népesedési szempontból dekadens országok sorába lépett. S ez a dekadencia annál nagyobb jelentőségű, minél inkább összehasonlítjuk népesedési viszonyainkat a többi államok népesedési viszonyaival: annál inkább elmaradunk a tömegbeli nagyság kifejezte fejlődés terén.

Népesedésbeli elmaradásunknak nemzeti jövőnk, faji fennmaradásunk szempontjából való jelentősége még sötétebb színben tűnik fel, ha meggondoljuk, hogy a míg mi stagnálunk és fogyunk a nagy kivándorlás folytán, — addig a nyugoti nagy nemzetek erősen szaporodnak, Ausztria szintén sokkal kedvezőbb viszonyok között van e szempontból is és szintén gyarapodik népességben, mert a kivándorlás erősebben csak fejletlen gazdaságú tartományait sújtja.

Ily körülmények között Magyarország lakossága egyre csekélyebb hányadát teszi ki Európa népességének s a magyar faj egyre csekélyebb jelentőségűvé válik tömeg szempontjából is. Ha Ausztriával szemben való helyzetünket tekintjük, akkor a kedvezőtlen népesedésbeli fejlődés abban a szomorú folyamatban nyilvánul, hogy Ausztria és Magyarország népességének egyre kisebb hányadát teszi ki a szaporodásában elmaradó Magyarország népessége és egyre kisebb hányaddá válik a magyar fajhoz, nyelvhez tartozó tulajdonképeni magyar elem. Ez gazdasági és hatalmi hanyatlást jelent egyúttal.

Ha most már kivándorlásunknak népszaporodáscsökkentő hatását tekintjük, úgy két irányban állapíthatjuk meg annak jelentkezését. A kivándorlásnak szaporodáscsökkentő hatása egyrészt abban nyilvánul, hogy a természetes szaporodás hatását lerontja a kivándorlás. Mert annak dacára, hogy a születések száma felülmúlja a halálesetek számát, — az ország népessége mégis stagnál, vagy fogy, mert a kivándorlók száma eléri, vagy felülmúlja ismét a természetes szaporodás nagyságát, vagyis a születéseknek a halálesetekkel szemben jelentkező többletét. Ezt a hatást a kivándorlás *mindenkori* szaporodáscsökkentő hatásának nevezhetjük. Abban az esztendőben t. i., a melyben nagyobb a kivándorlók száma, mint a

természetes szaporodás és visszavándorlás okozta szaporulat, az ország népességének száma nem szaporodik, hanem fogy.

Van azonban a kivándorlásnak a népesedés alakulására befolyást gyakorló még egy hatása, a melyet a kivándorlás *maradandó* (immanens) szaporodáscsökkentő hatásának mondhatunk. Ez abban áll, hogy a kivándorlás folytán népességünk virágát, a fizikai fejlettség és fajfenntartó képesség dolgában javát veszítjük el, minek következtében, — eltekintve attól, hogy népességünk fizikailag is egyre satnyábbá válik, — jövőbeli *természetes* szaporodásunk alakulása, vagyis a születéseknek a halálozásokhoz viszonyított aránya is egyre rosszabbá lesz. Vagyis a kivándorlás folytán nem csupán a nemzet abszolút népességszámának szaporodása lassul meg, vagy nem csupán ez az abszolút népességszám csökken, hanem megcsökken a nemzet természetes *szaporodási képessége* is, annak következtében, hogy az ország összes lakosságának egyre kisebb hányadát teszik ki a családalapításra, a népesség szaporítására alkalmas egyének.

Ha például azt vesszük, hogy Magyarországból évente 200.000 ember vándorol ki, akkor ennek a nagy számnak nemzeti jövőnkre félelmetes nagyságot nem csupán az kölcsönöz, hogy e 200.000 emberrel fogy hazánk népessége, hanem az is, hogy *milyen* 200.000 emberről van itt évről-évre szó. Ez a 200.000 ember a lakosságnak többnyire ifjúkorában álló részéből kerül ki.

Ha most már például a *természetes* szaporulatot is 200.000-nek vesszük, vagyis az újszülöttek száma 200.000-el múlja felül az elhaltakét, akkor mindjárt láthatjuk, hogy ez a 200.000 újszülött nem egyenlőértékű a 200.000 kivándorlóval. Az újszülöttek között beteg, csenevész, életképtelen igen nagy rész, — a kivándorlók pedig a népesség legéletképebb, legerősebb, legkülönb részét teszik.

Mit jelent az, ha évente a természetes szaporodás arányának megfelelő, vagy azt felülmúló számú kivándorló távozik el tőlünk? Azt, hogy az itthon maradó népesség egyre inkább gyermekekből és aggastyánokból

fog állani, vagyis *a népesség egyre nagyobb hányadában lesz improduktív úgy népesedési, mint gazdasági szempontból.*

De még azt is jelenti ez a folyamat, hogy a jövőben természetes szaporodásunknak is egyre lassúbbá és lassúbbá kell válnia és pedig nemcsak abban az arányban, a mely arányban fogy nálunk a népesség családalapításra alkalmas részének viszonylagos nagysága a mindenkori összes népességgel szemben, hanem ezt meghaladó arányban, mert egy-egy ily kivándorló azt is jelenti, hogy az illetőt nemcsak magát veszítjük el, hanem elveszítjük természetes és az itthoni körülmények szerint valószínű szaporulatával együtt. Ha tehát a kivándorlás hosszú időn keresztül tart, az ennek megfelelő elmaradás a szaporodásban a mértani arányhoz hasonlóan kell, hogy bekövetkezzék.

A kivándorlás menetével párhuzamosan kell csökkennie a születések számának is.

A kivándorló nemcsak olyan, mint a hazai erdőből kivágott fa, hanem olyan, mint a kiírtott tőke, a mely ki nem sarjadzhatik többé.

Milyen a népesedés folyamata akkor, ha a természetes szaporodás és a kivándorlás számbeli nagysága egy-egy esztendőben egyenlő? Mire a gyermekek ifjává fejlődnek, abba a korba jutnak, hogy önálló munkával működhessenek közre a nemzeti termelésnél, hogy családot alapíthassanak, kezükbe veszik a vándorbotot s elvándorolnak. A következő esztendőnek kontingense ugyanígy csinál, az erre következőé hasonlóképen és így tovább.

Ez a folyamat azt eredményezi aztán, hogy a családalapításra alkalmas ifjú elem egyre kisebb és kisebb mértékben lesz található nálunk. A hazai népesség egyre inkább a fajfenntartásra alkalmatlan egyénekből fog állani s a legproduktivebb korosztály: a 18—40 évek közötti, egyre kisebb hányadát fogja kitenni népességünknek. Az eredmény aztán a születések számának feltűnő csökkenésében kell hogy mutatkozzék.

Eddig még a születések arányának feltűnő csökkenését nem érezhetjük, mert a kivándorlás csak pár éve öltött nagyobb mérvet, de a szomorú jelenség bekövetkezését matematikai pontossággal várhatjuk.

Azonban egy másik jelenség már erősen mutatja, hogy a kivándorlás milyen pusztításokat vitt véghez némely korosztályú népességünkben. Némely felvidéki vármegyében előfordul már az, hogy a katonai sorozásoknál az állításköteleseknek csak a fele, sőt néhol csak a harmada jelentkezik. A többi kint van Amerikában. Ez a jelenség megdöbbentő, de pár év múltán — ha a kivándorlás ismét felújul — sokkal rosszabbak lesznek még az állapotok. — Az állításköteleseknek egyre kisebb és kisebb része fog a sorozóbizottságok elé állani, hiszen ezek a korosztályok vannak talán a legjobban érdekelve a kivándorlásban.

Az állításkötelesek pedig nőtlen, családalapításra többé-kevésbé alkalmas emberek. Munkásnépességünk-nél, parasztságunknál túlnyomóan a házasságkötés küszöbén is áll a 21—23 éves fiatal ember. A hány kivándorolt közülük, majdnem annyi házasságkötés is maradt el az országban. De ha idővel több és több állításköteles egyén lesz távol s lesz már künn Amerikában stb., akkor egyre több és több házasságkötés is fog elmaradni. Ezzel kapcsolatban csökkenni kell az újszülöttek számának is, még pedig a fajfenntartásra alkalmas korú kivándoroltak számához alkalmazkodó arányban.

Az a szomorú kép, a mely a sorozóbizottságok előtt tűnik fel akkor, a mikor azt konstatálják, hogy az állításköteleseknek milyen hányada van távol, előrevetett árnyéka egy még szomorúbb jövőbeli képnek, annak t. i., hogy a jövőben a jelenlegi születési számnak is jelentékenyen kell csökkennie az ország összes lakosaihoz viszonyítva.

A kivándorlásnak az a maradandó szaporodáscsökkentő hatása tehát körülbelül máris meghozta a népese-
dés terén való elmaradásunknak bizonyosságát a környező nemzetekkel szemben a legközelebbi emberöltőre.

Ezen még nem sokat változtathat a legutolsó esztendőben tapasztalt tetemes megcsökkenése sem a kivándorlásnak, mert jelenleg Amerikában levő s tőlünk elszakadt honfitársaink zöme azokból a korosztályokból való, a melyre az erőteljes propagáció szempontjából leginkább szükségünk van.

Téves dolog a fentiekből láthatólag azt hinni, hogy a kivándorlás csak akkor okoz népességcsökkenést, ha a kivándorlók száma meghaladja a természetes szaporodást. Ez akkor volna igaz, ha pld.: a kivándorlók csupa 40 év felüli emberekből állnának, a kik a további propagáció szempontjából csak kisebb mértékben jönnek már tekintetbe.

Annál a körülménynél fogva, hogy kivándorlóink túlnyomóan ifjúságuk teljességében vannak, s így távozásuk újszülöttek elmaradását is jelenti, — a természetes szaporodás számbeli nagyságával egyenlő kivándorlás népesedésünknek rohamosan dekadens irányát mutatja.

De hiszen nálunk a kivándorlók száma nem csupán elérte, hanem már-már mindjobban azzal a tendenciával bírt, hogy *meg is haladja* a természetes szaporodás mennyiségét. Nálunk tehát már a kivándorlásnak maradandó szaporodáscsökkentő hatásától eltekintve is beköszöntött a népesedésbeli dekadencia.

A legutóbbi nagyobb szabású visszavándorlás se tévesszen meg senkit, hiszen az 1907-iki évben 203.332 ember ment ki tőlünk Amerikába. *A legutóbbi esztendőben visszavándoroltak száma elenyészően csekély azok tömegéhez képest, a kiket az erős kivándorlási évek során elvesztettünk.*

Ha most már hozzávesszük ehez, hogy a jelzett immanens szaporodáscsökkentő hatásnál fogva a természetes szaporodás arányának is egyre fogynia kell, s nagyarányú további kivándorlás mellett meg is kell szünnie, — könnyen átláthatjuk, hogy e két oldalról való csökkenése szaporodásunknak milyen szomorú eredményt kell hogy létrehozzon.

Úgy látszik már, hogy szinte arra az útra lépünk rá, a melyen Irország haladt a népesedés terén a XVIII. század vége óta. Hogy milyen eredményeket okozhat a kivándorlás e téren, érdekes a szoroson vett Angolország és Wales példáját Irland példájával szembe állítani.

1801-ben Anglia és Wales lakossága 8.892,536 főből állott, Irlandé pedig 5.226,331 főből.¹⁾ Körülbelül úgy

¹⁾ Lásd szerzőtől a „Népesedés“ 18. l. Budapest, Politzer-féle könyvkiadó-vállalat 1905.

viszonylott a két ország népessége egymáshoz, mint Ausztriáé és Magyarországé. S habár gazdaságilag már akkor is sokkal erősebb volt az iparos Anglia a földművelő Irlanddal szemben, mint jelenleg Ausztria Magyarországgal szemben, — a helyzetek némi hasonlóságát még sem lehet elvitatni.

Anglia népessége a XIX. évszáz folyamán folyton emelkedett, kivándorlása jelentékeny volt ugyan, de sohasem nőtt akkorára, hogy népesedésbeli visszaesést idézett volna elő. Irland népessége természetes szaporodása folytán 1841-ig szintén emelkedőben volt, de az angolnál viszonylag sokkal nagyobb kivándorlás következtében innen-től kezdve egyre csökkent. S mi lett az eredmény egy század múltán? Az, hogy az 1901-iki népszámlálás szerint Angolország és Wales lakossága 32.526,075 volt Irland 4.456,646 főnyi népességével szemben. Tehát nagyobb kivándorlása következtében Irland, mely száz év előtt lakosságának kb. csak egy harmadával állott Anglia mögött, száz év múltán majdnem nyolcszorosan lett kisebb vetélytársánál. Gazdaságilag és hatalom dolgában pedig a mai Anglia nem nyolcszor, hanem sokkalta többször erősebb Irlandnál.

Ez a példa gondolkodóba ejthet minket magyarokat is, ha átgondoljuk helyzetünket Ausztriával és az osztrák és magyar monarchia velünk ellenséges nemzeti-ségeivel szemben. Ha népesedésbeli fejlődésünk a XX. században, vagy annak csak néhány évtizedén keresztül, *csupán némileg is* követi az angol-ir példát: el vagyunk temetve, feltámadás reménye nélkül.

Egy további szempontot nyújt a kivándorlás okozta népesedésbeli veszteségek megítélésére az, ha meggondoljuk, hogy a kivándorlók nagy többsége férfiakból állván, az erős kivándorlási esztendőben a *férfinembeli kivándorlók száma évről-évre nagyon sok ezerrel haladja már meg a finembeli természetes szaporodás arányát*. A férfi népesség aránya tehát a kivándorlás folytán egyre jelentősebben fogy a női népesség arányával szemben.

Az 1905-iki statisztikai évkönyv például a kimutatható 165.861 kivándorló közül 122.059 férfit tüntet fel és 43.802 nőt.

A természetes szaporodás az egész Magyarbirodalomban ugyanabban az évben pedig 159.611. Hogyha most már figyelembe vesszük is, hogy a fiú újszülöttek száma rendszerint nagyobb a leányokénál, akkor sem vehető többre a férfiszaporulat kerekaszámában 81.000-nél. Mint-hogy pedig az 1905—1907-iki kivándorlások évi átlaga legalább is 200.000 főre teendő,¹⁾ a férfi kivándorlók száma pedig legalább 140—145.000 főre, — láthatjuk, hogy az 1805—7. évi kivándorlás folytán kb. 60—65.000 férfilakossal kevesbedett az ország népessége évente.

A kivándorlás így főleg az országnak férfilakosságát, még pedig elsősorban a produktív korban levő férfilakosságát csökkenti egyre jobban. Hogyha hozzávesszük azután azt, hogy a Galicia, Románia és Oroszország felől történő bevándorlás túlnyomó részben improduktív elemeket, a felesleges közvetítésből, áruuzsorából stb. élőket hoz kö-zénk, melyek szertelen túlnépesedést idéztek elő vidéken-ként máris a közvetítő kiskereskedelemben, — átláthatjuk, hogy közgazdasági szempontból és produktivitas dolgában népesedési viszonyaink mily kedvezőtlenül alakúlnak.

A jövő nemzedékek fizikai szempontból való csene-vészedésére is kihatással bír nagyarányú kivándorlásunk, mert hiszen legerőteljesebb férfinépességünk közül kerül-nek ki elsősorban a kivándorlók. Ezek alkalmasak leg-inkább az általuk végzendő fizikai munkára. Minthogy pedig a fizikailag legerőteljesebb elemnek folytonos ki-válása s eltávozása folytán az itthonmaradottak átlaga egyre satnyább kell, hogy legyen, csak nagyon természe-tes következmény az is, hogyha ennek az itthon maradt s átlagában satnyuló népességnek az utódai is satnyábbak lesznek, mint egy fizikailag kiválóbb átlagú népességnek.

Nálunk e szomorú kiválasztást a kivándorlás most már állandósítottan eszközli a mi végtelen kárunkra és az amerikai nemzet javára.

Ekként népességünk java: legerősebb, legéletrevalóbb, legmunkásabb része az angol-szász tengert gyarapítja. Annak folytán, hogy a kivándorlók a népesség fizikailag

¹⁾ A statisztika által kimutatható kivándorlás kisebb a valóságosnál.

legkülönb részéből kerülnek ki, az amerikai nép lesz egyre külön fizikai átlagban is.

Mert az Egyesült Államok népének beolvasztó ereje bámulatos. A második generáció nyelve már az angol, legfeljebb megtanúlja az illető szüleinek anyanyelvét is — úgy mellékesen. A nemzeti nyelv szempontja olyan erős az Unióban, hogy azzal szemben nincsenek más méltányos vagy nem méltányos tekintetek. A ki nem tud angolul, azzal szóba nem állnak s az legfeljebb a legrosszabb feltételű, vagy legmegvetettebb munkában kap alkalmazást. A magyar kivándorlók igen nagy része bányamunkás.

Újabban jellemző tünet a kivándorlásnál, hogy egyre több nő és gyermek is szerepel a kivándorlók között. E nők már ott is alapítanak családot és sokkal könnyebben beolvadnak, mint a férfi kivándorlók. A női kivándorlók szaporodása csak annak a jele, hogy kivándorlóink egyre jobban azzal a gondolattal is távoznak el tőlünk, hogy ide sohasem térjenek többé vissza. Egyre több kivándorló után vándorol ki a felesége, gyermeke is és egyre több hajdon megy ki Amerikába azért, hogy ott férjet találjon.

A kivándorlás tehát további kivándorlást teremt. Hiszen természetellenes dolog is az, hogy bizonyos néprétegek ifjúkorban levő népességének férfi része az oceánon túl legyen, női része pedig az oceánon innen. E női népesség tehát mihelyt alkalmas módot talál reá, szívesen vándorol ki szintén. Már az a körülmény, hogy a férjhezmeneteli esélyek odakünn összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek, rendkívül hatalmas egy indító ok. Gazdaságilag sincsen semmi akadálya a nők kivándorlásának. Sőt határozottan azt lehet megállapítani, hogy a nők részére sokkal kedvezőbbek a megélhetési esélyek Amerikában, mert míg férfikivándorlóink az amerikai angolszász munkástól már nem szívesen végzett munkát kapják többnyire osztályrészül és gyakran vannak a munkanélküliség esélyeinek kitéve, addig a női kivándorlók házi cseléd minőségben mindig állandó alkalmazáshoz és igen jó fizetéshez és ellátáshoz juthatnak.

A felvidéken a női cselédek ma már oly könnyen mennek ki Amerikába, akár csak a szomszéd városba.

S úgy látszik, hogy épen a színmagyar népesség az, melynél a nők leginkább hajlandók a kivándorlásra. Házi cselédnek is a legalkalmasabbak ők valamennyi kivándorlóink között nagyobb ügyességüknél fogva. A nők kivándorlási hajlama kétségtelenül emelkedőben van s az egyre nagyobb mérvet kell, hogy öltjön.

Úgy a női kivándorlást, mint a kivándorlást egyáltalában csak erősíti s a kivándorlási kedvet csak növeli az, hogy kivándorlóink ma már *ismerősök közé* mennek, kik között a honvágy sem olyan erős többé s a kik között most már könnyebben esik véglegesen is ott maradni.

V.

Az amerikai kivándorlás révén kétségtelenül jelentékeny pénzösszegek, — sok millió — érkeztek és érkezik Magyarországra. Kétségtelen, hogy a földárak emelkedésének tetemes részét az amerikai pénz lehetővé tette nagy kereslet okozta. Kétségtelen dolog az is, hogy Amerikában szerzett pénzen számos parasztember vett földet.

Ez a kedvező jelenség tehát szintén egyik oldala a dolognak.

A felületes szemlélőt könnyen megtévesztheti ennek a kedvező tünetnek a látása s könnyen elvonhatja figyelmét a probléma egészétől. Hiszen nincs olyan társadalmi jelenség, a melynek csak kizárólagosan rossz oldalai volnának. Sajnos azonban, hogy kivándorlásunk ezek között olyan, a mely eredményében *mireánk* nézve túlnyomóan kedvezőtlen hatású s minden szempontját figyelembevéve annak, feltétlen rossznak kell azt tekintenünk Magyarországra vonatkozólag.

Ne kábítson el tehát senkit az a sok millió, a mely Amerikából érkezik.

Hallani olyan véleményeket is, a melyek fizetési mérlegünk szempontjából tulajdonítanak túlságos jelentőséget az Amerikából bejövő pénznek s ennek alapján látják rózsásabb színben a dolgot. Ez a felfogás a szabadkereskedelmi teoriának — öntudatos vagy öntudatlan — reflexe, — a mely azt hiszi, hogy a kivándorlás

révén elveszett népesedésbeli értékek, az annak folytán elmaradt kitejlődése termelésünknek, közgazdaságunknak, az annak folytán itthon meg nem teremtett munka- és megélhetési alkalmak, közgazdasági és socialis hátrányok lemérhetőek bizonyos oly pénzüsszeggel, a mely a nemzetközi fizetési mérlegben a javunkra írható.

Holott pénzzel, pénzértékkel csakis az igen hasonló tárgyakkal kereskedő csereforgalom előnyeit és hátrányait lehet megmérni — ezt is főleg a magánüzletember szempontjából. A socialis értékek, a nemzeti, a népesedésbeli értékek nem hozhatók a pénz közös nevezőjére. Egy-egy generációnak munkáját, egy-egy fellendülő, munkás, alkotó korszakát a nemzetnek nem lehet pusztá pénzüsszegen kifejezni.

Már pedig itt *erről* van szó, a mikor a kivándorlás okozta hátrányokat, a hazaküldött pénzüsszgek előnyeivel hasonlítjuk össze.

Az egyik oldalon, a nyereségi oldalon áll az a pénzüsszeg, a mely Amerikából ideérkezik. A másik oldalon, a veszteségi oldalon, áll mindaz, a mibe az a pénzüsszeg került: nemzeti népességünk százezreinek s millióinak elvesztésébe, nemzeti szaporodásunk megrokkansába, népességünk összetételének kedvezőtlenebbé válásába, az improduktív korosztályok arányának rendkívül erős megnövekedésébe a produktívakkal szemben, a nők számaránya túlsúlyának erős növekedésébe a férfiakéval szemben, megfelelő nagyobb iparunk ki nem fejlődhetésébe s ennek folytán mezőgazdaságunk intenzívvé nem válhatásába és a legsúlyosabb károknak egész seregébe.

Hiszen első sorban arról van itten szó, hogy mi ér többet, az a visszaküldött pénzüsszeg-e, vagy két millió eddig elvesztett honfitársunk teste, vére és munkája? Mi ér többet, az a földvétele fordított, sokszor könnyelműen kidobott pénz-e, vagy pedig egy fejlődő nemzeti ipar s egy belterjessé váló földművelés, mely nagy részben a kivándorlás okozta munkáshiányon szenvedett hajótörést?

Az emberanyagban való veszteség, a munkaerő elvesztése pénzzel le nem mérhető. Ez okozza, hogy Magyarország elmarad népszaporodásában s így nemzeti s politikai szempontból gyöngébb lesz versenytársaival

szemben, hogy jövője kétesebb, nemzetiségi viszonyai is rosszabbodnak.

Az Amerikából visszaküldött pénzösszeg mindezekkel a nemzetgazdasági és népesedésbeli károkkal szemben nem egyéb, mint egy csekély hányada a munkásaink által Amerikában megkeresett munkabéreknek és még sokszorosan, de sokszorosan csekélyebb hányadrésze azoknak a gazdasági értékeknek, a melyeket munkásaink fáradalma teremtett az amerikai nemzet számára és nem a mi számunkra. E hazaérkezett pénzösszegeknél sokkalta nagyobb pénzbeli értékeket adtak volna nemzeti gazdaságunknak ezek a munkászek, ha itthon maradtak s itthon dolgoztak volna. Ne felejtjük el továbbá, hogy pénzt is csak egy kisebb hányada küldöz haza a kivándorlóknak és hogy csak az *első kivándorló generáció* az, a mely még haza vonzódik s idehúz. Csak az a generáció és az sem egészen, — a mely hazulról elvándorolt. A későbbi generációk egészen amerikaiak már.

Egyre többen viszik magukkal családjukat, feleségüket, gyermekeiket. Ezek nem küldöznek haza pénzt sem többé.

A ki pedig Amerikában született, hogyan vágyódnának az a szegény Magyarországra, a melyet sohasem látott?

Az Amerikából való pénzküldés csak átmeneti jelenség, mely csak azok részéről tapasztalható s így sem általánosan, a kik még haza gravitálnak: az első kivándorló nemzedék egy részénél. Ne gondoljuk tehát, — még akkor sem, ha üzletiesen nézzük is a dolgot, — hogy a kivándorlásban egy olyan tőkét nyertünk, melynek kamatait állandóan húzni fogjuk Amerikától. A kivándorlóinkban rejlő nemzeti tőke kamatostul Amerikáé, annak minden reproduktív erejével együtt, — mi csak aféle foglalót kapunk, — de az üzletet mi veszítettük el.

Minél régebben vannak már odakünn a mi kivándorlóink, minél többen vannak s így minél inkább otthon érzik magukat, minél inkább magukkal viszik, vagy maguk után küldetik családjukat is, annál jobban csökkenni fog az ő haza felé törekvésük, érdekelttségük s érdeklődésük is. A nagyobb arányú visszavándorlás tehát nem

a kivándorlás betegségének megszűntét jelenti, hanem csak azt, hogy, mert a kivándorlás évről-évre nőtt, — így nőni kell a kivándorlók visszavándorló hányadának is. Vagy pedig arra mutat a nagy arányú visszavándorlás, hogy a válságba jutott amerikai munkapiac *egy bizonyos időre* kidobott magából egy bizonyos számú munkást. Ennélfogva tehát kivándorlóinknak egy kisebb, kevésbé szívós, vagy kevésbé használható s könnyebben csüggedő része hazajött, ez is leginkább azzal a feltevéssel, hogy majd visszamegy, ha ismét több munkára lesz szükség Amerikában.

Ne gondoljuk, hogy a *visszavándorló* mindörökre itthon is marad már. Nagy részük csak kibőjtölni jött haza az amerikai válságot.

Nem az az általános szabály, hogy a kivándorló visszajön s itthon marad, hanem az, hogy a ki kivándorol tőlünk, az el is vezett ránk nézve.

Hiába mondják az itthoniak, a jegyzők s az ügynökök, hogy minden kivándorló hazajön. Nézzük azt, hogy hány ment el tőlünk s ezek közül hány van ismét állandóan itthon.

A visszavándorlási statisztika adatai is félrevezetőek ebben a tekintetben. Nagyon sok kivándorló visszajön megnézni az ő szülőföldjét, meglátogatni a családját, ismerőseit.

Ez emberi dolog, s az amerikai ember előtt nem is olyan nagy dolog a mai közlekedés mellett. Ha most már például valaki két ízben jön vissza Európába — a mi igen gyakori eset, — a statisztikát véve már két visszavándorlót számítunk egy és ugyanazon személyben, — holott a valóságban egygyel sincsen dolgunk, mert csak egy kivándorló jött haza két ízben s akkor is csak ideiglenesen.

VI.

Hogyha már most kivándorlásunkat a szorosán vett magyarság szempontjából nézzük, akkor még kevésbé lesz okunk optimistáknak lenni a hazaküldözött pénzösszegeket tekintve. A magyar anyanyelvű kivándorlók

aránylag sokkal kevesebb megtakarított pénzt küldenek haza, mint a tótok és a németek.

Az amerikai pénz csodáit főleg a tót vidékeken találjuk és sokkal kevésbé a magyar vidékeken. A felvidék tót népessége elsősorban az, a mely tetemes földet szerez amerikai pénzen. A magyar anyanyelvű kivándorlók megtakarítása csekélyebb s így a kivándorlás feltételebb veszteség itt, mint a tót s német anyanyelvűeknél, mert még a hazaküldözött pénzekből származó előnyök is kevésbé vannak meg.

Azonkívül a magyar kivándorlókra kedvezőtlenebbül hatnak többnyire az amerikai viszonyok, mint a tótokra.

Ebben a tekintetben igen értékes felvilágosítást kaptam egy Amerikában élt magyar paptól: Lőrük Béla csábi plébános úrtól, a ki három és negyed évig volt magyar plébános Connellsvilleben (Pennsylvania), de beutazta majdnem az összes nevezetesebb magyar telepeket. Szerinte nagyon kedvezőtlen az a kép, melyet az amerikai magyar munkásságról festeni lehet.

„Három és negyed évig működtem“ — írja levelében — „mint rk. magyar plébános Connellsvilleben, sokat jártam s keltem . . . a magyarok után, tehát ismerem gondolkozásukat s érzelmeiket jól. Alig van Amerikában összesen 3—4 város, a hol nagy tömegben lagnának magyarok,¹⁾ mint New-York, Chicago, Cleveland, — másutt egész Amerika-szerte a szélrózsa minden irányában szanaszét szórva lagnak, 1—2 családonként beékelve a sok-sok telepen a mindenféle más nemzetiségű munkás közé.

„Testet-lelket ölö, kimerítő nehéz napszámosi munkával keresik kenyerüket bányákban, kokszégető kemencéknél s gyárakban. Más munka bevándorolt idegenekre nézve nem létezik A legkisebb napidíj 1 dollár 50 cent, de bányákban 3—4, sőt 5 dollárt is megkereshet naponként a gyakorlottabb napszámos, hogyha pedig már angolul is tud valamit az illető, akkor egész tekintélynek örvend.

¹⁾ Itt csak a magyar anyanyelvűeket érti s nem a Magyarországból kivándoroltakat.

„Odavándorolt parasztjaink, — csak az edzett erőseket eresztvén be — jól is bírnak keresni és úgy ruházkodnak, öltözködnek mindnyájan, mint idehaza a qualificált urak. Napról-napra peccenyéznek, söröznek, kávé, théat isznak, bálókba, multságokba sűrűn járnak, adót egy centet sem fizetnek . . . tehát az itthoni állapotok után és az ottani jó élet mellett hamar és könnyen megszokják azt a világot, bármily idegen legyen is az . . .

„ . . . Elenyésző csekély azok száma, kik nyíltan úgy gondolkoznak s beszélnek, hogy többé haza nem jönnek. A legtöbb legnagyobbrészt úgy érez, úgy beszél, hogy ő csak egy bizonyos határideig marad Amerikában, azután haza fog térni. De mégis a jólétben, jó kereset mellett csak marad, marad . . .

„Sokan tényleg haza is jönnek, de megszokván már az ottani anyagi jó életet, itthon már elégedetlenek s boldogtalanok lesznek. *Más kedélyük, más lelki világuk van már*, mint annak előtte itthon volt: és vagy csak izgága socialisták lesznek — *vagy rövid időn belül újból csak Amerikába mennek vissza*, azután ismét hazajönnek és ismét visszamennek.“

„Tapasztalatomból merem állítani, hogy paraszt-népünk, kik már Amerikában voltak és éltek, akár ott maradnak, akár visszajönnek, bizonyos értelemben véve el vannak veszve hazánkra nézve. Qualificált úri emberek pedig csak olyanok tudnak Amerikában maradni, a kik itthon már eljátszották kisedet játékukat. — Tisztelet a kivételeknek“.

„Ottani népünk erkölcsi életéhez is igen sok szó férne, — de nem előnyükre . . .“

E fenti sorok írója is megerősíti állításaimat s ebbeli közlése annál is figyelemreméltóbb, mert nem itthonról tanulmányozta a kivándorlást elméletileg, hanem künn élt kivándorlóink között. Jobban módjában állott megfigyelni az amerikai magyarok sorsát és életmódját, mint bármely konzulnak, vagy ministeri kiküldöttnek, mert míg azok voltaképp csak hivatalos működésük keretében vesznek tudomást — úgy ahogy — az amerikai magyar munkásnép sorsáról, és tulajdonképen csak az intelligensebb, benszülött amerikaiakkal érintkeznek, addig a neve-

zett plébános az *amerikai magyar munkásnép* között élt és működött folytonosan és sorra felkereste a nevezetesebb magyar munkástelepeket.

Hogyha a magyar anyanyelvű kivándorlókat a tót kivándorlókkal hasonlítjuk össze, azt kell mondanunk, hogy az előbbieket talán érzelmileg jobban megtartják az összeköttetést régi hazájukkal, de tényleg sokkal inkább elvesznek reánk nézve. Kevésbé takarékos és jobb életmódjuk sokkal jobban künn tartja az amerikai magyar kivándorlókat, mint a felvidék tótjait.

Ezek az utóbbiak — bár itt is csak a kisebb rész tért haza eddig állandó jelleggel — egész vidékeket sajátítottak ki amerikai pénzen a magyar középbirtokos osztály kezéről. Az Amerikából visszatérő tót paraszt által kínált vételárnak ellenállni lehetetlen. A felvidéki magyar középbirtokosnak nincs tőkéje, többnyire el van adósodva, földjei rosszak, a gazdálkodási viszonyok nyomasztóak, szinte kétségbeejtők, a mezei munkás ritka és drága. Hogyan álljon ellen tehát az oly vevők ajánlatának, a kik annyit kínálnak birtokáért, hogy a vételár évi kamata nagyobb, mint az a jövedelem, a melyet a legnagyobb vesződséggel birtokából ki tud venni?

Így aztán a nemzetiségi vidékeken, a hol még a legnagyobb gazdasági haszon ellensúlyozza némileg a kivándorlás hátrányait, egyre inkább tért veszít a vidéki magyarság, birtokai pánszláv kezekre kerülnek.

Mert az Amerikából visszatért tót népesség a panszlavizmus karjai között van már. Majdnem mindenikük kész agitátor a maga körében. A felvidéki magyar birtokososztály kezéről elkerült jószágok ellenségeink tulajdonába jutnak.

Hiába vagyunk nagyra városaink magyarosodásával, hogyha a nemzetiségek által bírt terület egyre növekedik. Ebben a tekintetben jelentékeny tényező a kivándorlás — a mi kárunkra.

Hogyha valaki erről közvetlenül akar meggyőződni, menjen csak el a magyar-tót nyelvhatár faluiba s meg fogja látni, hogy a földszerzésben a terjeszkedő elem a tótság a magyarság rovására. Ezek a modern tót föld-

szerzők pedig nem olvadnak be. Ellenkezőleg. A pánszlávizmus amerikai iskolája másra tanította őket.

Amerikában rendszeres aknamunka folyik a magyar állameszme ellen s az ottani viszonyokat ösmerők szerint olyan intenzív és erős az, hogy arról idehaza fogalmunk sincsen.

A már említett amerikai magyar plébános erre vonatkozólag a következőket írta nekem: „A hazájukból Amerikába vándorolt tót nép, hogy mily szörnyű és ádáz gyűlölettel viseltetik a magyar állameszme iránt, a magyarok iránt és minden iránt a mi magyar, az valami rettenetes! *Hogy tulajdonképen mily rémséges dolog a pánszlavizmus, azt valójában csak akkor tudja mérlegelni a színmagyar, ha volt Amerikában és megfigyelte jól az ő pokoli munkájukat és agitációjukat.*“

Nemzeti és nemzetiségi szempontból egész vidékek érzelemvilága alakul át a kivándorlás következtében a magyarság kárára. Az ily vidékek kerületei ugyancsak nem fognak magyarbarát képviselőket küldeni az általános szavazati jog mellett.

VII.

Időszerű, de ennek dacára eddig alig megvitatott kérdés, hogy mily hatással van a kiegyezés Ausztriához való *gazdasági* helyzetünket illetőleg.

Hogy Ausztriával való gazdasági viszonyunkat szintén érinti a kivándorlás, — ez teljesen kétségtelen dolog. Hiszen Ausztria az az ország, a melylyel gazdaságilag a legszorosabban vagyunk összekötve, jobban mondva: oda vagyunk hozzá láncolva. Gazdasági konjunkturáinknak minden lényeges megváltozása érinti az Ausztriával való viszonyunkat, mert minden nevezetesebb gazdasági érdekszálunk kedvező, vagy kedvezőtlen oldalról — érinti Ausztriát is. Mezőgazdasági kivitelünknek Ausztria fogadja be eddig túlnyomó hányadát, mi pedig Ausztria iparának vagyunk a fő piaca.

Hogyha most már a mi iparunk nő, jelentékenyen erősödik és szaporodó népességünknek egyre nagyobbodó tömegeit látja el a mai igényeknek megfelelő munka- és

megélhetési alkalmakkal, akkor ennek kettős következménye van az Ausztriával való gazdasági vonatkozásokban. Először is a magyar ipar növekedése és ipari fogyasztásunknak egyre jobban általa történő ellátása azt jelenti, hogy az osztrák ipar a magyar fogyasztópiacot megfelelő mértékben kell, hogy elveszítse. Ipari tekintetben tehát egyre kevésbé kell ennek folytán Ausztriával szemben függésben lennünk.

De másrészt egy erős magyar iparnak a képződése azzal a következménnyel is jár, hogy mezőgazdasági termékeink *belföldi* fogyasztópiaca egyre erősödik. Vagyis egyre több oly mezőgazdasági kiviteli cikk helyezhető el a belföldi piacon, a melyeket eddig s jelenleg Ausztriába voltunk küldeni kénytelenek. Ezek a cikkek elsősorban a gabonaneműek, állatok, olyan őstermelési anyagok, a melyeket ipari feldolgozás céljaira visznek ki, számos félgyártmány stb. stb. S minél erősebb az iparunk, annál erősebb fogyasztópiacot alkot is az őstermelésünkkel szemben, úgy annak élelmiszerei, mint ipari feldolgozásra váró termékei tekintetében, legyenek ezek az utóbbiak akár a szorosan vett használati iparcikkeket, akár a termelési javakat előállító üzemek feldolgozására alkalmasak.

Iparunk megerősödésének ennél fogva azzal a kimaradhatatlan következménnyel is kell járnia, hogy mezőgazdasági terményeink szintén egyre nagyobb mértékben találván meg belföldön a fogyasztóikat, — egyre kevésbé lesznek azok ráutalva az osztrák keresletre. Értünk itt természetesen nem valami üvegházi növényhez hasonló ipart, a melyet a jelenleg rendelkezésre álló homeopatikus, de azért aránytalanul drága iparfejlesztési eszközeinkkel is életre hívogathatunk, hanem olyan ipart, mely széles néprétegeknek nyújthat megélhetési alkalmakat, mely sok vállalatot és sok százezer embert láthat el munkaalkalmakkal és tehet őstermelésünk fogyasztóivá.

A hazai ipar kifejlődésével egyenes arányban kell tehát Ausztriától való függésünknek csökkennie — úgy ipari fogyasztásunkra, mint mezőgazdasági termelésünkre vonatkozólag. Nagyon jól tudják ezt Ausztria nagyiparos és agrár körei egyaránt. Ezért küzdenek minden eszközzel

az előbbiek a gazdasági különválás ellen s ezért nem idegenkednek attól az utóbbiak.

Kivándorlásunk azonban épen az a körülmény, a mely hazai iparunk kifejlődését a leginkább lehetetlenné teszi.

Modern, erős ipar keletkezésének első feltétele a kellő számú ipari munkásnépesség. Ez hiányzik nálunk a legjobban. Hogy mennyire lehetetlenné teszi ez egy *megfelelő* terjedelmű belföldi ipar kifejlődését, erre nézve a legilletékesebb felvilágosítást a gyáriparosok országos szövetségének kivándorlási értekezletei adták meg. De mezőgazdaságunk intenzivebbé válását is megakasztja, — két oldalról is — a kivándorlás. Azért, mert ekként hiányában vagyunk a mezei munkásnak és azért, mert a kivándorlóknak nélkülözzük a nagyipari munkásnépességet is és ezekben azt a fogyasztó piacot, a mely főleg az ipari gócpontok körül lehetővé tenné az intenzív mezőgazdaságot.

A kivándorlás következménye így elsősorban az, hogy az Ausztriától való gazdasági függésünk épen nem csökkenhetik meg.

Ellenkezőleg. A kivándorlás hat közre leginkább abban a tekintetben, hogy Ausztriától való gazdasági függőségünk ne egyre csekélyebb, hanem egyre erősebb s egyre nehezebben enyhíthető legyen.

Ipari tekintetben, azt hiszem, nem szükséges ezt nagyon bizonyítgatni. Ipari szükségleteink túlnyomó részét Ausztriából szerezzük be. A jelenleg rendelkezésünkre álló fejlesztési eszközökkel létrehozott ipar fogyasztási szükségleteinkhez mérten olyan kis terjedelmű, hogy nemcsak hogy nem kisebbíti az Ausztriából való behozatalt észrevehetően, hanem még arra is gyöngö, hogy az egyre emelkedő osztrák behozatal *növekedését* ellensúlyozza. A mult évek kereskedelmi statisztikája is igazolja ezt.

Mezőgazdasági kivitelünk pedig szintén egyre inkább Ausztriára van utalva. Főterményeink legnagyobb részének Ausztria a piaca és semmi kilátás sincsen arra, hogy Ausztria helyett másutt helyezhetnők el mezőgazdasági és állattenyésztési termékeink túlnyomó részét. Ez a helyzet kedvező oldalakat is jelent mezőgazdaságunkra nézve, de mindennél jobban jelenti mezőgazdaságunknak

az osztrák fogyasztópiactól való függését, a mely függés a jövőben csak növekedni fog, — ha a belföldi fogyasztópiac jelentékenyen meg nem erősödik, — a mi ismét csak fejlett nagyipar révén remélhető.

A német agrárvámok egyre több mezőgazdasági kiviteli cikkünk előtt zárják be a kaput. Egyéb országok védvámpolitikája ugyancsak kedvezőtlen e részben mezőgazdasági kivitelünkre. Anglia volna az az ország, mely a legnagyobb piaca a külföldi mezőgazdasági termékeknek, de Anglia piacát oly hatalmas versenyzők tartják megszállva, hogy arról egyáltalán nem is álmodhatunk, hogy valaha mezőgazdasági kivitelünkre nézve az osztrák fogyasztópiac szerepét venné át Angolország.

Mezőgazdasági kivitelünkre vonatkozólag tehát az osztrák fogyasztás az, mely erős gazdasági függéssel láncol Ausztriához. Ez a függés ugyan kölcsönösnek is mondható bizonyos tekintetben, mert az osztrák fogyasztó piac is rá van utalva s így függésben van a mi mezőgazdasági termelésünktől, — azonban a mi mezőgazdaságunk részéről — *változatlan viszonyok között*¹⁾ erősebb ez a függés, mint Ausztria fogyasztói részéről, mert az osztrák fogyasztó piac sokkal könnyebben szerezheti be máshonnan a szükséges mezőgazdasági termékeket, — mi ellenben azok részére sokkal kevésbé szerezhetünk más piacot. Igaz, hogy más szempontból még inkább áll a mi fogyasztópiacunk nélkülözhetetlensége az osztrák iparra nézve.

A függés így kölcsönös Ausztria és Magyarország között, csak hogy ebből a kölcsönös függésből a túlnyomó gazdasági hasznot Ausztria élvezi s a túlnyomó kárt Magyarország szenved el.

Ez a függő állapot tehát ránk nézve feltétlenül káros és gazdasági haladásunk csak úgy gondolható el, ha ez a függés egyre csökken.

A kivándorlás azonban lényegesen közrehat abban a tekintetben, hogy Ausztriától való gazdasági függésünk mezőgazdaságunkra nézve is egyre erősebb és változtathatatlanabb legyen.

¹⁾ Tehát a gazdasági közösség állapotában.

A kivándorlás által elvont munkaalkalmak s elvett népesség állja ugyanis útját annak, hogy egy megfelelő hazai ipar kifejlődésének a lehetősége meg legyen adva. Már pedig csak egy hazai nagy ipar által létesített erős belföldi fogyasztó piac és erősen fogyasztó nem mezőgazdasági népesség adhatja meg a lehetőséget arra, hogy az Ausztriába kivitt mezőgazdasági termékeink lépésről-lépésre *belföldön* legyenek elhelyezhetők.

Nemzeti, socialis szempontokból épen nem tartom a célnak az ipart a mezőgazdasággal szemben. Sokkal inkább megfordítva. Intenzív mezőgazdasághoz azonban csak egy kellő arányú hazai nagyipar rakhat alapot, csak ez menthet meg az Ausztriától való gazdasági függéstől, csak ez gyógyíthatná meg gyökeresen népesedésbeli nagy betegségünket, a kivándorlást.

Egy belföldi nagyarányú ipar tehát nem csupán az ipari tekintetben való függést szüntetné meg Ausztriával szemben, hanem megszüntetné mezőgazdaságunk függését is annak folytán, hogy az osztrák fogyasztó piacnak egészben vagy részben való elvesztését a belföldi fogyasztás megnövekedett keresletével pótolná. És ez az utóbbi hatása a hazai iparnak nem kevésbé fontos, mint az előbbi, — különösen a magyar mezőgazdák osztályának szempontjából.

Nemzeti termelésünknek ily irányú kifejlődését a gazdasági önállóság jogilag való teljes kiépítése nélkül azonban elgondolni is lehetetlen. A gazdasági nagykorúság: az önálló vámterület *conditio sine qua non*ja egy gazdasági jobblétnek. E nélkül nem fejlődhetik ki a népünk szaporulatának kellő számú és igényszerű megélhetési alkalmat adó nagy ipar, a melynek erős fejlődése nélkül pedig kivándorlásunk újból és újból meg fog újulni, bármily erős amerikai válságok akasztják is azt meg időről-időre.

Az imént való fejtegetéseknek során bizonyos *circulus vitiosus*-hoz jutottunk: Ausztriától való gazdasági függésünk kárhozzátja nemzetgazdaságunkat arra a relativ fejletlenségre, mely a kivándorlást okozta és a mely azt megszűnni nem engedi és a kivándorlás okozta és okozza ismét azokat a legerősebb s ránk nézve kedvezőtlen kon-

junktúrákat, melyek Ausztriától való gazdasági függésünket megszüntetni nem engedik, hanem azt egyre nehezebben megváltoztathatóvá teszik.

Ebből az elátkozott állapotból a szabadulás, a jobb helyzetbe jutás, a fokozódó gazdasági függetlenség felé haladás csak az önálló magyar nemzeti politika mellett történhetik. De az önálló magyar gazdasági politika követésének előbb a *lehetőségét* kell megszerezni. Ez pedig a közös vámterület által való megkötöttség hiányában, az önálló gazdasági berendezkedésben: az önálló vámterületben, egy nemzeti gazdasági politika folytatásának már közjogilag, illetve nemzetközileg ki nem zárt voltában áll.

Egyedül ez az út vezethet ki abból az elátkozott körből, a melyben örökös szegénységre, — folyton megújuló népvésztesre vagyunk kárhozthatva.

Jól tudom, hogy a gazdasági önállóság kiépítése nem történhetik nagy áldozatok, rázkódtatások nélkül. Kétségtelen az is, hogy a legnagyobb áldozatot s megrázkódtatást annak a társadalmi osztálynak, a magyar középosztály ama legnemzetibb részének kellene most is elviselnie, a mely a múltban is mindig a legtöbb áldozatot hozta: a magyar középbirtokos osztálynak. Készséggel elismerem, hogy ez az aggodalom a legkomolyabb természetű, *de ebből gazdasági önállótlanágunk örökössé tétele épen nem következik*, mert ki merné viszont azt állítani, hogy a mai közös vámterület állapotában a kívándorlás okozta rossz munkásviszonyok mellett és extensivitásra kárhozthatott állapotában a magyar középbirtok sorsa biztosítottak volna mondható? Azt azonban jelenti igenis ez az aggodalom, hogy az önálló berendezkedés átmeneti időszakaiban socialis politikánk a lehető legerősebb védelemmel tartozik ennek az osztálynak. Kétségtelen, hogy a gazdasági fellendülés hasznából az oroszlanrész eleintén kozmopolita elemeknek hullana az ölébe.

Ennek dacára azonban egyedül a gazdasági önállóság és önrendelkezés felé vezető út az, a melyen keresztül logikusan remélhető anyagi és népesedésseli konszolidációnk.

A magyar mezőgazdák is csak ezen az úton juthatnak majd olyan konjunkturák közé, a melyek között emberi számítás szerint a magyar mezőgazdaság mara-

dandóan biztosítottak tekinthető fejlődésében: ha t. i. a belföldi fogyasztópiac eléggé erős lesz mezőgazdasági termékeink elhelyezésére. A belföldi fogyasztópiac további növekedése pedig maga után vonja mezőgazdaságunknak egyre intenzívebbé válását.

A közös vámterület mellett ezernyi argumentumot szoktak és lehet felhozni. Hiszen csak az ötletesség kérdése az ilyesmi.

Licitáljuk túl a közös vámterület védőit és állítsuk azt, hogy gazdasági érdekeink érvényesülése a legtökéletesebben a közös vámterület állapota mellett történhetik. Állítsuk azt, hogy a közös vámterület mai állapota Magyarországra nézve gazdasági szempontból a legideálisabb állapot. Azt hiszem, hogy ennél jobban megdicsérni már nem lehet az Ausztriával való gazdasági közösséget.

És még a közös vámterületre vonatkozó ilyen entusiastikus kijelentéssel sem mondtunk *semmit* az önálló vámterület alapján való berendezkedés helyesebb volta ellen. Mert a gazdasági önállóság alapján megtehethők azt szabadakaratból, független elhatározásból, — a mire most kényszerítve vagyunk, — hogy t. i. teljesen a szabadforgalom alapjára helyezkednénk Ausztriával szemben, hogyha — a mi kizártnak látszik — egy ilyen állapot volna érdekeinknek a legjobban megfelelő.

Hiszen az önálló vámterület alapján jogában állana nagykorúvá lett közgazdasági politikánknak akár a szabadkereskedelem, akár a lehetőségeknek megfelelő vámvédelem alapjára helyezkedni.

A közös vámterület védői azt fogják mondani erre: igen, — de akkor majd Ausztria nem fog beleegyezni abba, hogy a külön vámterületek között a forgalom olyan szabad legyen lényegileg, mint a milyen az most. Ez az utóbbi okoskodás azonban teljesen helytelen, mert ez azt tételezné fel, hogy a mai vámközösség állapotából¹⁾ a túlnyomó kár Ausztriára, a túlnyomó haszon pedig Magyarországra háramlik.

Ha pedig ez így volna — akkor már nem volna közös vámterületünk.

¹⁾ a mely mellett teljesen szabad a forgalmunk Ausztriával.

VIII.

Még egy fontos kérdés nyomúl előtérbe tárgyunknál, hogy milyen szempontból ítéljük meg az 1907-iki év folyamán Amerikából megindult s az előbbi esztendőkhöz viszonyítva oly erős *visszavándorlást*.

Állandó, vagy múló jelenség-e ez, végét jelenti-e ez a kivándorlás betegségének? Ezek az első szempontok, a melyeket olyan nagy érdeklődéssel vitat meg mindenki, a ki ezzel a tárggyal csak némileg is foglalkozik.

Nézetem szerint a visszavándorlás problémájának helyes felfogásához a kulcsot csak annak a kérdésnek a tisztábazatala adhatja meg, hogy vajjon a mi közgazdasági állapotaink jó irányban való gyökeres megváltozásának a következménye-e a nagyobb visszavándorlás és a megcsappant kivándorlás, — vagy pedig az amerikai gazdasági konjunkturáknak *időleges* rosszabbá válásának?

Bizonyos visszavándorlás van minden modern kivándorlás mellett. Bizonyos hányada visszatér a kivándorlóknak. A tényleg visszatérőknél sokkal nagyobb hányad, — a túlnyomó többség — ment úgy el tőlünk, hogy mindenesetre haza fog jönni. Azonban künn más viszonyok közé jutván a kivándorolt ember, megváltozik a gondolkodásmódja is, — meg azután a körülmények is másképen alakúlnak gyakran, mint ahogy azok a visszavándorlásra kedvezőek volnának. Így aztán sokkal kevesebb a visszavándorló azoknál, a kik egyszer vissza *akartak* vándorolni. És pedig rendszerint annál nehezebben megy a visszavándorlás, minél inkább megszokta már valaki az amerikai viszonyokat, — minél régebben él odakünn.

Nagyon természetes dolog, hogy minél nagyobb a kivándorlás, annál nagyobbak kell a visszavándorlásnak is lennie, mert több kivándorló között rendes körülmények között több visszatérő is található.

A legutóbbi tömeges visszavándorlás azonban kétségkívül más természetű, mint az előbbi évek visszavándorlása. Főleg két szempontból különbözik ez amazoktól. Az egyik különbség a visszavándorlóknak jóval nagyobb számában rejlik, — a másik különbség pedig az, hogy

az 1907—908-iki évek visszavándorlóinak túlnyomó többsége a kivándorlás hajótöröttjei közül került ki, — azok közül, a kik nem tudtak odakünn boldogúlni.

Nagy része ismét a legutóbbi visszavándorlóknak olyan, a ki nem régen ment ki Amerikába, a ki már rossz munkaviszonyokra talált, nehezen vagy alig tudott munkát kapni s így elvesztette kedvét s visszamenekült hazájába.

És hogy a legutolsó és az idei évnek ez a visszavándorlása megváltozott okokból ered, — bizonyítéka annak a kivándorlás megcsappanása is.

Míg eddig embereink egy része főleg saját iniciatívájából jött vissza Amerikából, — most kényszerítőleg hatott egy olyan körülmény, mely igen soknak megtörte reményeit s vállalkozási kedvét: egy akút ipari válság.

Az amerikai munkapiac jelenleg telítve van munkáskézzel, — nem keres az több idegen munkást. Sőt a most lezajló krízis a rendelkezésre álló munkásoknak is kizárta egy bizonyos hányadát. A kereslet megcsökkent tehát a bevándorló munkáskezek iránt, az amerikai nagyipar felszívó tevékenysége egy időre pihenőt tartott. Ennélfogva Európa agrár országainak népét nem vonzza az magához egy ideig olyan mértékben, mint azelőtt. Ennek a gazdasági konjunkturának a következménye kivándorlásunk megcsökkenése és a visszavándorlás megnövekedése.

Ne tévesszük szem elől itt még azt sem, hogy a tavalyi s idei visszavándorlók száma, — bármennyire meghaladja is az az előbbi évekéit, — igen csekély azoknak számához képest, a kiket a kivándorlás révén elvesztettünk.

Népesedésbeli szempontból tehát ránk nézve a visszavándorlásnál nagyobb jelentőségű a kivándorlás megapadása, mert sokkal, de sokkal nagyobb népvesztéséget kerülünk el a kivándorlás megapadása folytán, mint a mennyit nyerünk a visszavándorlók számában.

A döntő kérdés most már az, hogy maradandóan megszűntnek tekinthető-e most már kivándorlásunk?

Erre pedig csak azt felelhetjük, hogy: *nem*.

Kivándorlási betegségünk nem gyógyult meg, mert ez a betegség a mi saját állapotunkban, gazdasági hely-

zetünkben s az ehez fűződő számos egyéb körülményben rejlik.

Ezzel szemben a kivándorlás jelenlegi megapadásának oka az amerikai gazdasági konjunkturák időleges megváltozásában keresendő.

Jelenleg kevesen vándorolnak ki tőlünk, mert az amerikai munkaviszonyok ez időszerint nem kecsegtetők. Tehát azért maradnak itthon embereink, mert Amerikában jelenleg nincs szükség rájuk.

Magyarország közigazdasági állapotában ellenben semmi nevezetesebb változás nem történt a legutóbbi másfél esztendőben. Nem is szünhettek meg tehát azok a körülmények, a melyek között ez a nagyfokú kivándorlás lehetséges volt.

Kivándorlási betegségünk csakis akkor gyógyult volna meg, ha annak következtében mondott volna le népességünk az Amerikába menéstől, s azért jöttek volna onnan vissza annyi sokan, hogy itthon olyan nagyszámú s a kivándorlók igényeinek annyira megfelelő munkaalkalmak keletkeztek, hogy a kivándorlás most már egyáltalában nem volna szükséges keresetük megjavítása szempontjából.

Csak akkor gyógyult volna meg kivándorlási betegségünk, hogyha az amerikai nagyiparnak felszívó erejét népességünkkel szemben, a magyar ipar és a belterjesebbé váló magyar mezőgazdaság hódította volna el.

Ez azonban nem történt s nem is történhetett. Nem a mi népességellátó viszonyaink javultak meg gyökeresen, hanem csupán az amerikaiak rosszabbodtak meg ideiglenesen.

Ha elsimul az amerikai válság, ha az amerikai nagyipar ismét visszatér rendes működési tempójába,¹⁾ — akkor ez a nagyipar ismét éreztetni fogja Europa agrárnépességével szemben a maga felszívó erejét.

A mint az amerikai viszonyok ismét felöltik rendes képüket, — ki fog újulni ismét a kivándorlás is.

Hogy meddig tart az amerikai ipari termelés redukciója, — erre a kérdésre csak az ottani konjunkturák

¹⁾ Az elnökválasztást megelőző időszakok különben is bizonyos pangással szoktak járn.

részletes ismerője felelhetne, vagy adhatna véleményt. Ne kecssegtessük azonban magunkat: nincsen semmi kilátásunk arra sem, hogy hosszabb korszakra nyugodtan alhatnánk Amerika gazdasági vonzóerejének hatásától.

Kivándorlásunk mihamar ki fog újulni tehát. Az egyedüli gyökeres orvosság közgazdaságunk népességelátóerejének megnövelésében áll: egy fellendülő fejlődésben, mely csak gazdasági önállóságunk megteremtése árán és útján következhetik be.

A kivándorlás betegségét csakis *itthon* lehet meggyógyítani. Arra várni, hogy az majd magától szűnjék meg a kivándorlóinkat befogadó idegen országok konjunkturáinak végleges megváltozása folytán, a nélkül hogy mi meg ne tennők a tőlünk telhetőt közgazdasági, közigazgatási, sőt közjogi téren, — európai állam társadalmához nem méltó élnetlenség volna.

Minél több százezer és millió embernek bír a mai modern munkásigényekhez mért megélhetési alkalmakat nyújtani iparunk és belterjesedő mezőgazdaságunk, annál kevésbé kell az idegen nagyipar népességfelszívó hatásától, vagyis a kivándorlástól tartanunk.

Addig is kötelességünk megragadni minden eszközt, a mely csak némileg is elejét veheti azoknak a visszaszállapotoknak és visszaéléseknek, a melyek a kivándorlást még nagyobbra fokozzák annál, mint a hogy azt közgazdasági állapotaink indokolják.

Mert a kivándorlás egyúttal *tömegpsychologiai jelenség is*, melynek kihasználásában, elmérgesítésében, a túlzott remények felkeltésében, a kivándorlási láz ügyes fokozásában, igen nagy szerepe az üzleti érdekeknek, az ügynökösködésnek, a társadalom nemtörődömségének, a politikai és közigazgatási *laisser faire*-nek.

Nemzeti és közgazdasági érdekeink parancsolóan követelik, hogy ebben az irányban is *cselekedjünk*, hiszen a *laisser faire* itt csak forrása a bajoknak. A követendő elv tehát csak a minden hypokrizis nélkül való *vouloir faire* és *savoir faire* lehet.

